

# MEŞHED-İ HÜDÂVENDİĞÂR'IN 1906 YILI TAMİRATI

Dr. Raif İVECAN\*

## ABSTRACT

### MURAD HUDÂVENDİĞÂR MARTYRDOM 1906 RESTORATION

At the end of First Kosova War, one of the most important victories on Ottoman expansion through Europe, Murad Hudâvendigâr was martyred by a Serbian soldier. Mausoleum built in his place of martyrization, Kosova Plain, was never left to its fate although interest decreased in some periods.

Mausoleum now existing, was built in 1846 as including the first one and a tombkeeper was appointed for protection and maintenance. Especially after this day, interest for mausoleum increased day by day. Right next to the mausoleum, two flat selamlik was built for every day increasing visitors to stay. In 1960, because of the 30<sup>th</sup> year of Abdulhamid II's ascending to throne, there has been a full-scale reparation and construction in the martyrdom. Necessary amount of money for this construction was paid from Abdulhamid II's personal treasury. Construction done was elaborately recorded and photographed. This situation not only helped reaching important information on construction prices in Pristine, Kosova, in the beginning of 20<sup>th</sup> century but also allowed seeing physical conditions of mausoleum and its surroundings.

**Key Words:** Ottoman Sate, Kosova, Murad I, Hudavendigâr, Abdulhamid II, Ottoman architecture, construction.

## Giriş

Osmanlıların beylikten devlete geçiş sürecinde I. Kosova Meydan Muharebesi önemli siyasî aşamalardan biridir. Bu öneminin yanı sıra, Kosova denince ilk akla gelen olaylardan bir diğeri de muharebe sonunda Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın, Sırlı Miloş Obiliç tarafından hançerlenerek şehit edilmesidir. Osmanlı Devleti Rumeli'de gerçekleştirdiği sistemli fütihat çerçevesinde

\* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, raifivecan@hotmail.com.



bölgeyi Türkleştirmek ve İslamlaştırmak adına yoğun imâr faaliyetinde bulunmuş, yaptığı eserlerle bölgeye kendi damgasını vurmayı başarmıştır. Bir bölgenin tarihi geçmişini, aidiyetini ortaya koymada yer isimleri ve mimari eserlerin yanında şehitlikler, türbeler, anıt mezarlar da önemli delillerdendir. Asırlar boyunca Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan bu Avrupa topraklarındaki Türk-İslam izleri Osmanlı sonrası süreçte özellikle de Balkan Savaşları sonrasında büyük oranda tahrip edilmiş ve edilmeye devam etmektedir. Bir medeniyetin hafızası olan bu izlerin büyük bölümü maalesef tespit dahi edilememiş, unutulup kaybolmuştur. Fethedilen Balkan topraklarına Türk-İslam damgasını vuran ve birçoğunun tarihî kimliği dahi net bir şekilde bilinmeyen, haklarında rivayetlerin dolaştığı birçok meşhed-türbeler bulunmaktadır. Bu tür meşhed-türbeler arasında bir Osmanlı sultanına ait olmasından dolayı en iyi korunanlardan birisi de Murad Hüdâvendigâr'a ait olandır. Hüdâvendigâr ile Kosova adeta etle tırnak gibi olmuş, biri diğerinden ayrı düşünülemez hale gelmiştir.

## II. Murad Hüdâvendigâr Türbesi Tarihçesi

16 Haziran 1389 tarihinde Kosova Ovası'nda meydana gelen savaş sonunda Murad Hüdâvendigâr, Sırp Miloş Obiliç<sup>1</sup> tarafından haince hançerlenerek şehit edilmiştir. Hüdâvendigâr'ın ahşasının gömülü olduğu yerde oğlu Yıldırım Bayezid tarafından, dönemin Osmanlı coğrafyasının pek çok yerinde görülen, dört paye üzerine atılmış dört kemer tarafından taşınan bir kubbenin örttüğü bir türbe inşa edilmiştir. Sultan'ın tahnit edilen cesedi ise o dönem devletin başkenti olan Bursa'ya götürülerek, Çekirge semtindeki türbesine gömülmüştür.

Bir kısım araştırmacılar Kosova'daki Hüdâvendigâr türbesinin Yıldırım Bayezid zamanında yaptırılmış olabileceğine kuşkuyla yaklaşmışlardır. Bununla birlikte, Türkiye Diyanet Vakfı'nın Hüdâvendigâr Şehitliği'nde 2005 yılında gerçekleştirdiği büyük çaplı restorasyon esnasında, türbe içerisinde yapılan bilimsel kazılar sonucunda Yıldırım Bayezid zamanında yapılan ilk türbenin

<sup>1</sup> Evliya Çelebi bu şahsı Miloş Koblaki olarak kaydediyor. Ayrıca Hüdâvendigâr'ın ahşasının gömülü olduğu yerde oğlu Yıldırım Bayezid'in bir türbe inşa ettiğinden de bahsetmektedir. Bk: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul 2003, 5. Kitap, s. 294.



temelleri ortaya çıkarılması bu kuşkuları izale etmiştir.<sup>2</sup> Kazılarda elde edilen türbenin ilk hali ile ilgili bilgiler, türbe hakkında önemli kayıtlar içeren hatırat, seyahatname ve tarih kitaplarındaki bilgiler ile birebir örtüşmektedir. İstanbul'un fethinden bir süre sonra Sırp seferine çıkan Fatih Sultan Mehmed, Novo-Brodo<sup>3</sup> (Nikö Nevabri) kalesini fethettikten sonra İstanbul'a dönüş yolunda Hüdâvendigâr Şehitliği'ni ziyaret etmesi<sup>4</sup> şehitliğin o tarihte mevcudiyetine bir delildir. Bununla birlikte Novo-Brodo'nun fethinde esir düşen ve daha sonra yeniçeri olan Konstantin Mihaylo Konstantinoviç, hatıra defterinde, Yıldırım Bayezid'in babasının şehit olduğu yerde kare planlı, üstü kurşun kaplı kubbe ile örtülü bir türbe inşa ettirdiğini belirtmektedir. Ayrıca, Feliks Petançiç'in 1502, A. Benedik Kurupesçiç'in 1530 tarihli seyahatnamelerinde ve Fransız seyyah Jean Palerne'nin 16. yüzyıla ait seyahatnamesinde türbenin varlığı ile kubbesi kurşun kaplı, kare planlı bir mimariye sahip olduğundan bahsedilmektedir.<sup>5</sup>

<sup>2</sup> Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi ve müştemilatının restorasyon giderlerinin tamamı Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğü tarafından karşılanmıştır. Projesi 2002 / 2003 yılları arasında hazırlanan restorasyon çalışmasına, resmî işlemlerin tamamlanmasının ardından, Mart 2005'te başlanmış ve aynı yılın Aralık ayında tamamlanmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yapılan restorasyon hakkında bilgi veren bir kitapçık bastırılmıştır. Türbe içerisinde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ile ilgili olarak, kitapçığın 38 ve 39. sayfalarında şu bilgilere yer verilmektedir: "...tahta kaplı mevcut zemine göre takriben 50 cm. derinlikte ve 1 m. seviyesine kadar daha aşağı inen, kare planlı bir binanın duvarları ortaya çıkmıştır. Bu kalıntı büyük bir ihtimalle burada ilk defa 1389 yılında inşa edilmiş türbeye aittir ve şimdiki binanın iç kenarlarından her cephesi takriben 70 cm. mesafede olmak üzere daha küçük ölçülere sahiptir.

İlk türbenin iç kısmındaki zemine ulaşmak için 1.30 cm. derinliğe inilmiş ve duvar kalıntısı yüzeylerinin horasan harcı ile sıvalı olduğu görülmüştür. Bu kalıntıya göre, günümüzde mevcut 19. y.y.'a ait türbe gibi kare planlıdır ve kubbe ile örtülü olduğu tahmin edilebilir. Bu kazı sonucunda, 1389 yılına ait ilk türbe ile mevcut türbe arasında ki dört asırlık bir dönem aydınlanmıştır." Geniş bilgi için bk. Mehmet Z. İbrahimgil ve Neval Konuk, *Kosova Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi Restorasyonu*, Ankara. (bundan sonra *2005 Restorasyonu* şeklinde kısaltılacaktır.)

<sup>3</sup> Semavi Eyice, "Kosova'da "Meşhed-i Hüdâvendigâr" ve Gâzi Mestan Türbesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XII, S. 16, Eylül 1961, s. 73.

<sup>4</sup> "Kös-ova'da Gâzî Hünkâr şehîd olduğu yire konup, anda atâlar idüp, ni'metler bişürtdi anuñ rûhiçün ve anda şehîd olanlarçün.", Mevlânâ Mehmed Neşîrî (Haz. Prof Dr Necdet Öztürk), *Cihânnümâ* [6. Kısım: Osmanlı Tarihi (687-890/1288-1485)] (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım), İstanbul 2008, s. 320; "Kösova'da Gâzî Hünkâr şehîd olduğu yerde atâlar eyledi ve ni'metler pişirdi anuñ ruhiçün.", Ahmed Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman'dan Âşık Paşazâde Târîhi*, Matba'a-i Âmire, İstanbul 1332, s. 146.

<sup>5</sup> A. Uroseviç, "Proslost Muratovog Turbeta na Kosovu", *Glasnik Muzeja Kosova i Metohija*, Kn.I, Pristina, 1961, s. 233'den naklen Neval Konuk, I. Bölüm "Kosova Sultan Murad



Ne zaman yerleştirildikleri hakkında kesin bir kayda ulaşılamamakla birlikte çok erken dönemden itibaren şehitliğin civarına bir kısım Müslümanın yerleştirilmiş olması ihtimali güçlüdür. Türbenin bakımına karşılık bazı vergilerden muaf tutulmuş olan bu Müslüman topluluğun varlığı, Sultan I. Selim döneminden itibaren bilinmektedir.<sup>6</sup> 16. yüzyıl boyunca bu Müslümanlar tarafından muhafazası ve bakımı yapılan meşhedlik 17. yüzyılın ortalarına doğru ihmal edilmiştir.

Korumasız, etrafı açık olarak inşa edilmiş olan bu mütevazı türbeye gereken ilginin gösterilmediğini Evliya Çelebi'nin türbenin durumu ile ilgili verdiği bilgilerden anlıyoruz. Melek Ahmed Paşa ile birlikte 1660 yılında türbeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, türbenin bakımsız olduğundan duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Melek Ahmed Paşa'nın girişimiyle türbede gerekli bakımlar yapılmış, etrafına duvar çevrilerek koruma altına alınmış ve türbedar tayin edilmiştir.<sup>7</sup> Türbenin ilk planını ve şeklini, yapılan bu büyük çaplı onarıma kadar koruduğunu Çelebi'nin kayıtlarına dayanarak söyleyebiliriz.

Zaman içerisinde ihtiyaç duyuldukça türbede bakımlar ve gerekli tamiratlar yapılmış olabileceği muhakkaktır. Geçen zamanla bir hayli yıpranan türbe 1846 yılında serasker Hürşid Paşa'nın emriyle temelden yeniden inşa edilmiştir.<sup>8</sup> Bu inşa büyük ihtimalle 1846 yılı Ağustos ayında tamamlanmış olmalıdır. Zira Ağustos ayından itibaren türbeye Buharalı Hacı Hacı Ali, aylık 300 kuruş maaş ile türbedar olarak atanmıştır.<sup>9</sup> Eski türbeyi içerisine alacak şekilde yapılan şu anki mevcut türbe, zikredilen bu inşanın bir ürünüdür. Türbedar atanmış olmasından hareketle türbedar evinin de 1846 yılında inşa edilmiş olması çok güçlü bir ihtimaldir.

---

Hüdâvendigâr Türbesi'nin Tarihçesi", *Kosova Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi Restorasyonu*, Ankara, s. 15.

<sup>6</sup> Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait hicrî 932 (miladî 1525-1526) tarihli tahrir defterinde türbenin bakımından sorumlu 15 hane kaydedilmiştir. Bunlar yaptıkları ziraf faaliyetin öşrünü vermekle birlikte, avarız, resm-i çift ve resm-i boyunduruk vergilerinden muafırlar. Bu hizmetlerine karşılık, zikredilen vergilerden muaf olduklarına dair ellerinde Sultan I. Selim'e ait hüküm olduğu ifade edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra, BOA şeklinde kısaltılacaktır), *Tapu Tahrir Defterleri* (bundan sonra, TT şeklinde kısaltılacaktır), nr. 133, s. 539. Yine Priştine'ye ait hicrî 951 (1544-1545) tarihli bir diğer tahrir defterindeki kayıta, Hüdâvendigâr Türbesi'nin bakımından sorumlu olan hane sayısının 15'ten 31'e yükseldiğini görmekteyiz. BOA, TT, nr. 234, s. 646.

<sup>7</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 5. Kitap, s. 294.

<sup>8</sup> Raif Virmişa, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Ankara 1999, s. 11.

<sup>9</sup> BOA, A.AMD (BEO Sadaret Amedi Kalemi), 5/98.



Zamanla türbede ufak çaplı tamiratlar yapılmıştır. Mesela 1866 yılında yapılan tamiratta aynı zamanda avlusundaki pınar yerine bir çeşme de yaptırılmıştır.<sup>10</sup> 1883 yılı Eylül ayında türbenin tamiri hakkında karar alınmıştır. Yapılan bu geniş çaplı tamiratta türbe kapısı üzerindeki kubbe yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca türbe ve misafirhanenin yer döşeme tahtaları değiştirilmiş, türbe ve misafirhane bahçe duvarlarının üzeri kiremit ile örtülmüştür. Yine bunların dışında türbe, misafirhane ve türbedarın evi tamamen elden geçirilmiş, sıva ve badana edilmiş, pencereler tamir edilerek, camlar değiştirilmiştir. Kubbesi ayet ve hadisler ile süslenen türbe, yeni şamdanlar ve perdeler getirilerek tefriş edilmiştir. Toplam 15870 kuruş 35 paraya mal olan bu tamiratın teftiş raporunun 27 Ağustos 1885 tarihinde hazırlanmış olması, tamiratın 1885 yılı Ağustos ayı içerisinde tamamlandığını göstermektedir.<sup>11</sup> Bu tamirat raporunda türbe ve türbedar evi dışında bir de misafirhane kaydına rastlanmaktadır. Misafirhanenin ne zaman inşa edildiği tespit edilememiştir. Bununla birlikte meşhedlikte Sultan Abdülaziz zamanında, 1866 yılında, önemli bir inşa faaliyetinin olduğunu döneme ait inşa kitabesinden<sup>12</sup> anlamaktayız. Zamanla ihtiyaca cevap veremeyen bir iki odalı tek katlı basit bir yapı olduğunu tahmin ettiğimiz bu misafirhane, bu inşa dönemine ait olabilir. Muhtemelen bu küçük misafirhane, iki katlı konağın inşası esnasında yıkılmış olmalıdır. Zira 1885 yılında yapılan tamirattan on bir yıl kadar sonra meşhedlikte yine önemli bir inşa faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in emri üzerine, türbeyi ziyaret edenlere dinlenme ve barınma yeri sağlamak amacıyla, iki katlı bir konak 1896 yılında inşa edilmiştir.<sup>13</sup> Böyle bir konağın inşasına ihtiyaç duyulması, özellikle şehir dışından gelen ziyaretçi sayısının ve türbeye olan ilginin artmış olduğunun kanıtıdır.

1896 yılındaki konağın inşası esnasında türbede kayda değer bir tamirat gerçekleştirilmemiştir. 1885 yılında yapılan tamirattan sonra türbedeki büyük çaplı tamirat faaliyeti 1906 yılında gerçekleştirilmiştir. Mart 1906 tarihinde keşif defteri hazırlanan ve ilgili makamlara sunulan tamirat projesine nisan ayında başlanmıştır. Bu tamirat kapsamında meşhedliğin harem dairesi de yeniden inşa edilmiştir. Bahçe düzenlemesine kadar her ayrıntıya dikkat edilmiş

<sup>10</sup> Nimetullah Hafız, "Sultan Murad Türbesini Korumak İçin Verilen Bir Berat", *Çevren*, S. 3, Temmuz 1974, s. 39

<sup>11</sup> BOA, *EV* (Evkaf Nezareti) 35817

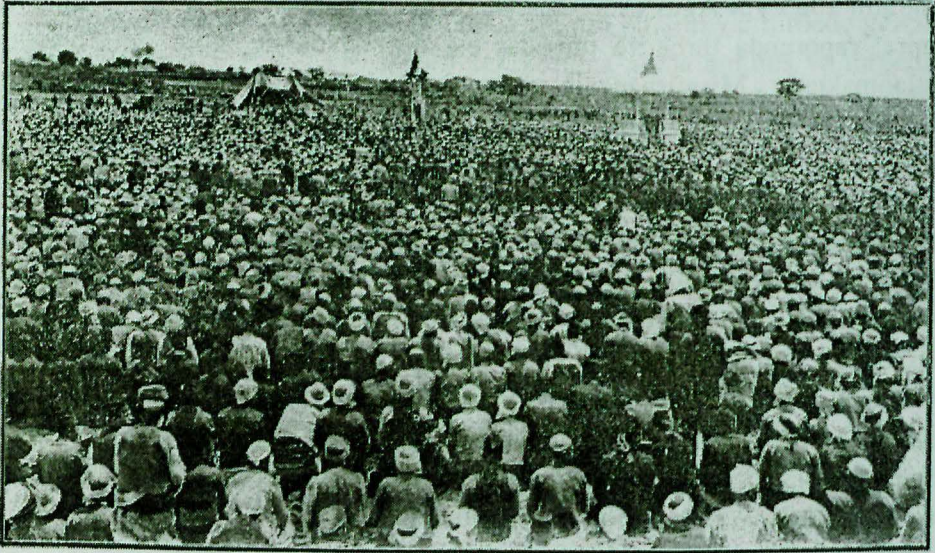
<sup>12</sup> Nimetullah Hafız – Mücahit Asim, *Priştine Kitâbeleri*, *Çevren*, S. 15, Priştine Eylül 1977, s. 82.

<sup>13</sup> *Asır* gazetesi, yıl II, S. 112, Selanik, 18 Eylül 1312 / 30 Eylül 1896.



ve proje aynı yılın ağustos ayında tamamlanmıştır.<sup>14</sup> Türbede yapılan tamirat fotoğraflandırılarak İstanbul'a gönderilmiştir.

Meşhedlikte 1906 yılından 1911 yılına kadar ciddi bir tamirat yapılmamıştır. Hüdâvendigâr türbesi, 16 Haziran 1911 tarihinde Sultan V. Mehmed Reşad'ın ziyaretinden önce tamir edilmiş<sup>15</sup>, avlusuna kesme taş döşenmiş ve yeni bir çeşme yaptırılmıştır. Sultan Reşad'ın türbeyi ziyaret ettiği cuma günü, yüz bin kişi olduğu tahmin edilen büyük bir kalabalık eşliğinde cuma namazı kılınmıştır. Cuma namazının kılındığı türbenin doğu<sup>16</sup> tarafındaki 5-6 dönümlük arazi satın alınarak namazgah yapılmıştır.<sup>17</sup>



(Sultan Reşad'ın Hüdâvendigâr Şehitliği'ni ziyaretinde büyük bir kalabalık eşliğinde kılınan cuma namazına ait bir fotoğraf. *Şehbal*, II, S. 42 (15 Eylül 1327), s. 355.)

<sup>14</sup> Selanik'te çıkan *Asır* gazetesi Hüdâvendigâr Meşhedliği'ndeki inşa faaliyetini 14 Mayıs 1906 tarihli sayısında haber yapmış, şehitlikteki tamirat için gerekli 28 065 kuruşun II. Abdülhamid'in hediyesi olduğu duyurulmuştur. *Asır*, yıl XI, S. 1076, Selanik, 1 Mayıs 1322 / 14 Mayıs 1906. Yine aynı gazetenin 17 Eylül 1906 tarihli sayısında, Meşhedlik'teki tamiratın bitirildiğini, II. Abdülhamid'in tahta geçiş yıldönümünü münasebetiyle de resmi açılışının gerçekleştirildiğini yazmıştır. *Asır*, yıl XII, S. 1112, Selanik, 4 Eylül 1322 / 17 Eylül 1906.

<sup>15</sup> BOA, *DH.EUM.THR* (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi), 1325 Ca.7

<sup>16</sup> BOA, *HR.HMŞ.İŞO*. (Hariciye Nezareti hukuk Müşavirliği İstişare Odası), 145 / 55.

<sup>17</sup> BOA, *MV* (Meclis-i Vükela Mazbataları), 202 / 93.



Balkanlardan Osmanlı Devleti'ni uzaklaştırma politikasının yoğunlaştığı bu süreçte Osmanlı Devleti yöneticilerinin de Balkan halkının Osmanlı'ya olan bağlılığını güçlendirmeye yönelik faaliyetler içerisine girmiş olacağı kuşkusuzdur. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati de bu faaliyetler içerisinde gösterilebilir. Bu bağlamda Balkanlardaki Türk varlığının en önemli işaretlerinden biri olan Murad Hüdâvendigâr Meşhedliği önemli bir semboldür. Priştine Sancağı Meclis İdaresi Kosova valiliğine, her yıl haziran ayının ilk cuma gününden başlamak koşuluyla üç gün boyunca Murad Hüdâvendigâr Meşhedliği yanında panayır düzenlenmesini teklif etmiştir. Valilik panayır dolayısıyla getirilecek hayvanların türbenin etrafını kirleteceği ve bunun türbeye gösterilen hürmete ve saygıya aykırı olduğunu, ayrıca türbenin etrafındaki arazinin zirai alan olmasından bahisle, panayır yapılması durumunda mahsulâtın çiğnenerek arazi sahiplerinin zarara uğrayacağı gibi gerekçelerle panayırın düzenlenmesine olumsuz cevap vermiştir. Ancak valilik, I. Kosova Zaferi'nin yıldönümü olan 16 Haziran gününde Kosova şehitlerini anma adına, isteyen herkesin katılabileceği, şehitliği ziyaret edebileceği bir resmî tören yapılmasının uygun olacağını ve bu konuda bir irade çıkartılmasını Dâhiliye Nezareti'ne teklif etmiştir. Dâhiliye Nezareti kanalıyla gelen bu teklif Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüş ve uygun görülmüştür. Bunun üzerine her sene 16 Haziran tarihinde meşhedlikte I. Kosova Zaferi'ni anma merasiminin yapılması konusunda 18 Mayıs 1912 tarihinde irade yayınlanmıştır.<sup>18</sup> Yayınlanan bu irade üzerine aynı yıl meşhedlikte merasim düzenlenmiş, fakat Ekim 1912 tarihinde başlayan Balkan Savaşı, her yıl yapılması kararlaştırılan bu merasimlerin düzenlenmesini engellemiştir.

1912 yılı ekim ayında başlayan Balkan Savaşı'nda Murad Hüdâvendigâr Meşhedliği Sırların eline geçmiştir. Osmanlı hükümeti meşhedliğin korunması konusunda gerekli siyasî ve hukukî girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Hüdâvendigâr başta olmak üzere önemli Osmanlı tarihî şahsiyetlerinin türbelerinin korunması konusunda Alman, İtalyan, Fransız devletlerindeki benzer konumdaki anıt mezarların hukukî statüsü emsal gösterilmiştir.<sup>19</sup> Bu girişimler sonunda Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında 14 Mart 1914 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması'na Hüdâvendigâr Şehitliği ile ilgili

<sup>18</sup> BOA, İ.MMS (İrade Meclis-i Mahsus), 152 / 1330-C-1 / 16.

<sup>19</sup> BOA, HR.HMŞ.İŞO, 145 / 55.



olarak bir madde konulmuştur. Antlaşmanın 10. maddesine göre: “Sultan Murad Hüdâvendigâr Hazretleri'nin Kosova'daki türbesi bilcümle müştemilâtıyla beraber ibkâ ve muhafaza edilecek ve mesârifî cânib-i Osmaniye'den tesviye olunmak üzere baş müfû tarafından ta'yin olunacak âdemler türbenin hizmet ve muhafazasında bulunacaktır. Mebhusunanh türbe ile müşetimilâtın mebnî bulunduğu arsa ne menâfi-i umûmiye sebebi ile ne de esbâb-ı sâireden dolayı istimlâk olunamayacaktır.”<sup>20</sup> denilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesiyle birlikte İstanbul Antlaşması yürürlükten kaldırılır.

Sırbistan I. Dünya Savaşı'nda, Bulgar ve Avusturya-Macaristan Devletlerinin işgaline uğrar. Osmanlı Devleti, Bulgar işgali altında bulunan Priştine ve dolayısıyla Murad Hüdâvendigâr Meşhedliği'ni korumaya yönelik çalışmalara başlar. Bu çalışmalar arasında, Osmanlı Devleti tarafından satın alınmış olan ve Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 yılında şehitliği ziyareti esnasında cuma namazı kıldığı 5-6 dönümlük araziye de içerisine alacak şekilde Mimar Kemaleddin Bey'e meşhedliğin keşfini yaptırarak, etrafına bir duvar inşa edilmesi kararı da vardır. Osmanlı yönetimi meşhedliğin Bulgar toprağı sayılmaması, bakımı ve koruması Osmanlı Devleti'ne ait olacak şekilde özerk bir yapıda olması konusunda girişimlerde bulunmak istemiştir. Avrupa'daki anıt mezarların hukukî yönden özerk statülerinin bulunduğu ve bu örneklerin Hüdâvendigâr Meşhedliği'nin özerk bir statüde olması konusunda yapılacak mücadelede hukukî yönden temsil olarak kullanılabileceği belirtilmiştir.<sup>21</sup> Savaşın devam ettiği bir dönemde Bulgar ve Avusturya-Macaristan yönetimlerine, meşhedliğin özerk bir statüde olması yönünde girişimlerde bulunulmasının uygun olup olmayacağı konusu istişare edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Londra elçisi, Avrupalı büyük devletlerin ileri gelenlerinin bu girişimin şu an yersiz olacağı yönünde kanaatiyle aynı fikirde olduğunu belirtmiş ve böylece bu girişim ertelenmiştir.<sup>22</sup> Bu konu, savaşın ilerleyen yıllarında Osmanlı Devleti'nin içerisine düştüğü daha büyük tehlikelerin yanında önemini kaybetmiş bir daha gündeme gelmemiştir.

<sup>20</sup> *Düstur (Tertib-i Sani)*, Ankara: Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, 1326-1338, C. VII, s. 62.

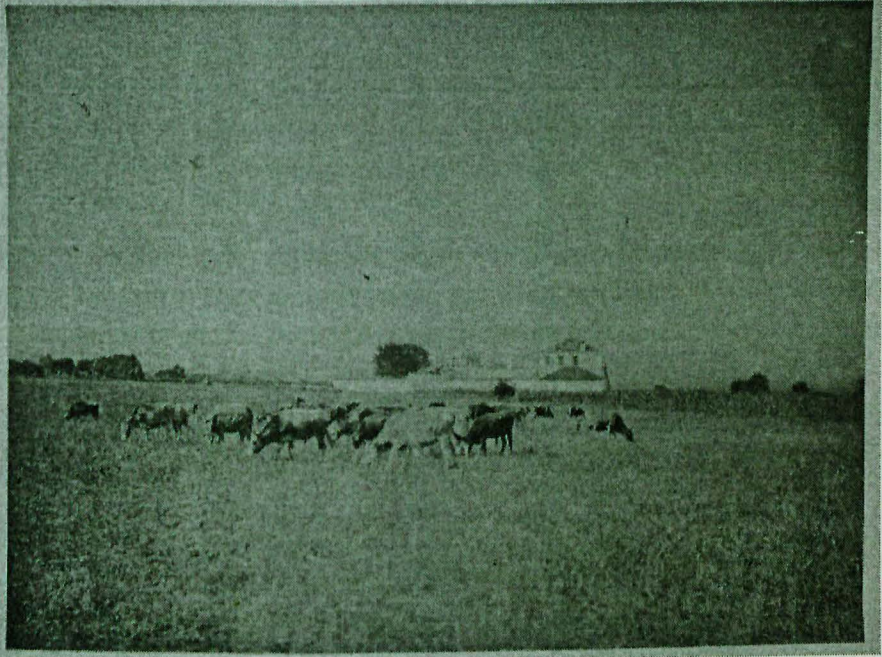
<sup>21</sup> BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, 145 / 55.

<sup>22</sup> BOA, *HR.SYS*. (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım), 2424 / 60.



I. ve II. Dünya Savaşlarında bütün eşyaları yağmalanan<sup>23</sup> meşhedlik, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya Devleti tarafından himaye altına alınmış, 1960-61 ve 1967 yıllarında ufak çaplı onarımlardan geçmiştir. Türkiye tarafından tamamen unutulmuş, hiçbir yerde gündeme gelmeyen meşhedliğe olan ilgi, 1990 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından onarılmasıyla yeniden başlamıştır.

Yugoslavya Devleti'nin 1992 yılında dağılmasıyla başlayan süreçte önce Sırbistan-Karadağ Devlet Birliği ve bu birliğin de parçalanmasıyla 2006 yılında bağımsız olan Sırbistan sınırları içerisinde kalan meşhedlik, şu an 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kosova Devleti sınırları içerindedir.



(Kosova Ovası ve Şehitliğin Uzaktan Görüntüsü. BOA, *TFR 1A*, 33/3268)

<sup>23</sup> A. Urošević'in adı geçen makalesinden naklen Neval Konuk, "...Tarihçe" s. 19.



### III. Hüdâvendigâr Meşhedliği 1906 Yılı Tamiratu

Rumeli Müfettişliği, Kasım 1902 de tesis edilmiş olup, II. Meşrutiyet'in ilanıyla ilga olunmuştur. Önce Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerini kapsayan müfettişliğin yetki sahası Yanya, Edirne ve İşkodra'nın da ilavesiyle altı vilayete çıkartılmıştır. Rumeli Müfettişliği ile Başkitabet ve Sadaret arasındaki yazışmalara ait belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *TFR. I A.* koduyla, Rumeli Müfettişliği Sadaret ve Başkitâbet Evrakı fonu içerisinde bulunmaktadır.

*Hüdâvendigâr Meşhedliği 1906 Yılı Tamiratu* başlığı altında yazılan tamirata ait bilgilerin tamamı, meşhedliğin 1906 yılındaki tamiratına ait yazışmaların, fotoğrafların, plan ve çizimler ile keşif ve rayiç defterlerinin de içerisinde bulunduğu *BOA, TFR. I.A.* fonunda 33 numaralı dosyada bulunan 3268'inci gömlek içerisindeki belgelerden yararlanılarak verilmiştir. Tamirata ait belgelerin aynı gömlek içerisinde bulunmasından ötürü, belge numarası aynı kalıp, sadece lef numarası değişecek olan dipnotların okuyucunun dikkatini dağıtacağı gerekçesiyle verilmesine lüzum görülmemiştir. Bununla birlikte ilgili gömlekteki vesikalar haricindeki bilgiler ise dipnotlar şeklinde verilmiştir.

Zikredilen gömlek içerisinde toplam 26 vesika, 2 adet plan ve çizim, gerçekte 4 adet olmasına rağmen içiçe katlanmış olarak 12 varak toplam 24 sayfalık bir defter. Defterin 11 sayfası boştur. Ayrıca ikisi birbirinin aynı olmak şartıyla sekiz adet fotoğraf da bulunmaktadır. Türbeye ait bilinmeyen bu fotoğrafların tespit edilebilmiş olması ve ilk kez bu çalışma ile sahaya ilgi duyanların nazar-ı dikkatlerine sunulması ayrıca sevindiricidir.

#### A. Tamirat İçin Yapılan Çalışmalar

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinin 30'uncu senesi yıldönümü olması münasebetiyle 1906 yılına ve dolayısıyla ilgili yılda yapılacak faaliyetlere önem verilmiştir. Bu önemin bir yansıması olarak çeşitli inşa ve tamir faaliyeti yapılmıştır. Bu inşa faaliyeti çerçevesinde Murad Hüdavendigâr'ın Kosova'daki şehitliğinde de geniş çaplı bir tamirat yapılmıştır.

Hüdâvendigâr Türbesi'nin tamiri hakkındaki çalışmalar Şubat 1906 tarihinde başlamıştır. İstanbul'dan Rumeli Vilayeti Müfettişliği'ne gönderilen 19 Şubat 1906 tarihli yazısında I. Murad Hüdâvendigâr'ın Kosova'daki



türbesinin tamire muhtaç olduğu belirtilmiş, ayrıca türbenin durumunu gösteren bir fotoğrafın da müfettişliğe gönderildiği ifade edilmiştir. Devlet merkezinden gelen bu bilgilendirme ve uyarı üzerine müfettişlik gerekli çalışmalara başlamıştır. Rumeli Müfettişliği, Kosova Valiliği'nden türbenin durumu hakkında bilgi istemiştir. Yapılan yazışmalar ile gelen bilgilerde türbenin tamire ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Bunun neticesinde müfettişlik, türbenin tamiri için keşif yaptırılmasına karar vermiştir. Müfettişliğin isteği üzerine, Kosova Valiliği tarafından I. Murad Hüdâvendigâr Türbesi'nin keşfi yaptırılıp 3. Şube Mühendisliği'nce keşif defterleri tanzim edilmiştir. Türbede yapılacak inşa ve tamirat faaliyeti için yapılan bu keşif sonucu keşif ve rayiç defterleri hazırlanarak Kosova Vilayet Nafia Müdürü'ne arz edilmiştir. Kosova Valiliği tarafından keşif defterinin hazırlanıp ilgili kuruma verildiği bilgisinin kendilerine ulaşması üzerine müfettişlik, Kosova Valiliği'nden, hazırlanan 29 Mart tarihli keşif defterini istemiştir. Bunun üzerine defter ertesi gün yani 31 Mart'ta müfettişliğe gönderilmek üzere postaya verilmiştir. Hazırlanan keşif defterine göre türbenin tamir edileceğini ve harem dairesinin yani türbedar evinin ise yeniden inşa edileceğini anlayan müfettişlik, bunun üzerine Kosova vilayetine, bu iki inşa için ayrı ayrı iki keşif defterinin acilen hazırlanmasının uygun olacağını bildirmiştir. Bu istek üzerine hazırlanan ve Kosova Vilayeti Nafia Müdürü tarafından onaylanan, türbenin tamirine ve harem dairesinin yeniden inşasına ait iki adet keşif defteri 2 Nisan 1906 tarihinde Rumeli Vilayeti Müfettişliği'ne yollanmıştır.

Rumeli Müfettişliği, Kosova Valiliği'nden türbenin durumu ile ilgili olarak aldığı bilgi ve keşif defterlerini 10 Nisan'da Sadarete yollamıştır. Keşif defterlerini ilgili kurumlara inceleyen sadaret, 15 Nisan tarihinde Rumeli Müfettişliği'ne yazdığı irade ile meşhedlikte gerçekleştirilecek inşa ve tamirat için gerekli 28065 kuruşluk masrafın Hazine-i Hassa-i Şahane<sup>24</sup>den karşılanacağı belirtilerek, keşif defterlerinde izah edildiği üzere türbenin tamirine başlanmasını emretmiştir.

Kosova valiliğinden gelen 2 Nisan tarihli tahrirata Rumeli Müfettişliği, inşaatın başlatılmasını emreden irade üzerine, 17 Nisan da cevap vermiştir. Kosova Valiliği'ne yazılan tahriratta türbenin tamirine keşif defterlerinde belirtilen hususlara dikkat edilerek başlanması emredilmiştir. Ayrıca

<sup>24</sup> Osmanlı padişahlarının şahsî gelir ve giderlerini idare eden teşkilât. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Arzu (Tozduman)Terzi, "Hazine-i Hâssa", *DİA*, XVII, s. 137-141.



müfettişlik, türbede yapılacak tamirat için gerekli olan 7410 kuruşun bir kısmı olarak 35 Osmanlı lirası değerindeki banka çekinin yollandığını, Osmanlı lirasının kaç kuruştan hesap edileceğinin bildirilmesini ve geri kalan meblağın da yine Osmanlı lirası olarak gönderileceğini de ifade etmiştir. Kosova Valiliği, Rumeli Müfettişliği'ne gönderdiği 22 Nisan tarihli cevapta, Mecidiye'nin 20, Osmanlı lirasının ise 108 kuruştan hesap edildiğini belirtmiştir. Bu durumda 35 liranın 3780 kuruşa tekabül ettiğini geriye 3630 kuruşun kaldığını, ayrıca harem dairesi için gerekli olan 20655 kuruşun da 108 kuruşun 1 Osmanlı lirası üzerinden hesap edilerek gönderilmesi gerektiği Rumeli Müfettişliği'ne bildirilmiştir. Valiliğin gönderdiği bu tahriratta ayrıca müfettişlikten inşaatı kontrol etmesi için bir zabıt talep edilmiştir. Valilik, inşa faaliyetini yürütmek üzere mahallinde bir komisyonun kurulması için Priştine Mutasarrıflığı'na gerekli tebligatı yapmıştır.

Kosova Valiliği'nden gelen Osmanlı lirasının rayiç bedeli ile ilgili bilgilendirme ve açıklamaları üzerine Rumeli Müfettişliği, valiliğe 23 Nisan tarihli bir tahrirat göndermiştir. Valiliğe gönderilen tahriratta mecidiye 20 kuruş hesabıyla geri kalan 24285 kuruşa ait 224 lira 86 kuruş değerindeki çekin Osmanlı Bankası şubesinden tahsil edilmek üzere yollandığı bildirilmiştir. Tamirat için gerekli meblağın yollanmış olması dolayısıyla, tamiratın büyük bir titizlik içerisinde süratle gerçekleştirilmesi uyarısında bulunulmuştur. Kosova valiliği on gün sonra 24285 kuruş tutarındaki bu parayı Osmanlı Bankası'ndan tahsil etmiş ve Piriştine Mutasarrıflığı'na yollamıştır.

Yapılan bu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere Kosova'daki Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın harap olan şehitliğinin tamiratına yönelik gerekli keşif için 19 Şubat 1906 tarihinde ilk adım atılmıştır. Çok süratli bir çalışma sonucu keşif defterleri hazırlanarak İstanbul'a yollanmış, gerekli incelemeler yapılarak türbenin tamirine başlanmıştır.

### **B. İnşaata Başlanması**

Gerekli izinlerin çıkması ve hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte 1906 yılı nisan sonunda başlayan türbenin tamirata büyük bir titizlik ve hızla devam etmiştir. Mühendis kontrolünde devam eden inşa faaliyetinde 10 Haziran tarihine gelindiğinde, kargir yerlerin inşaatı tamamlanmış, ahşap kısımlara ait çalışmalara başlanmıştır.

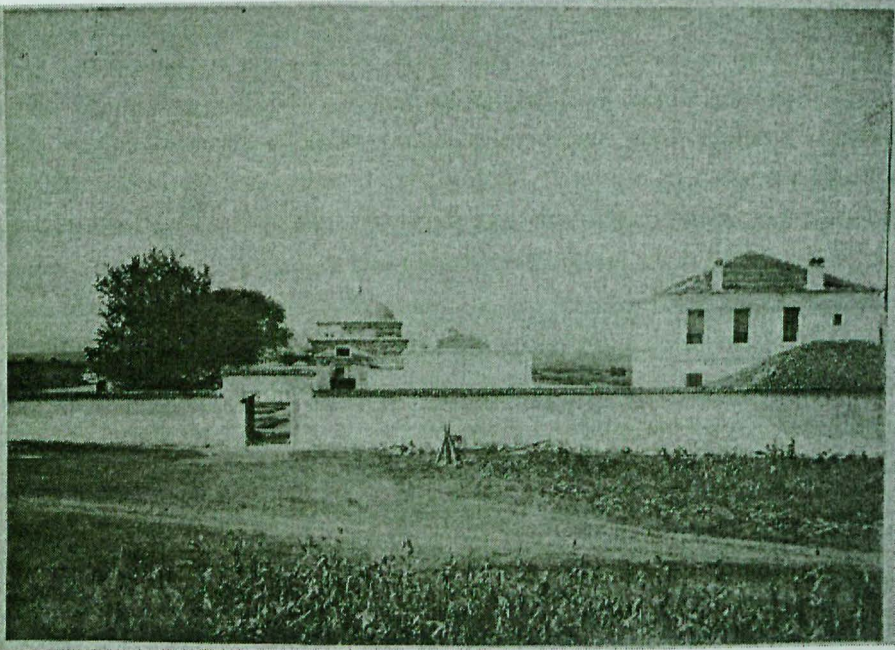


Çalışmalara aralıksız devam edilmiş, haziran sonuna doğru ise harem dairesi çatısının inşaatının yanı sıra boya işlerine de başlanmıştır. 3. Şube Mühendisliği'nin Nafia Müdüriyeti'ne verdiği bilgiye dayanarak Kosova Valiliği, türbedeki inşa faaliyetinin kısa zamanda sona ereceğini Rumeli Müfettişliği'ne rapor etmiştir. Müfettişlik bunun üzerine, türbe ile harem dairesinin inşa ve tamiratının bitmesi ile birlikte derhal fotoğraflandırılarak, bu fotoğrafların kendilerine gönderilmesini istemiştir.

Türbenin inşası büyük ihtimalle temmuz ayı başlarında bitmiş olmalıdır. Tefrişat işlerinin de tamamlanmasıyla birlikte Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinin 30'uncu senesi yıldönümü münasebetiyle 31 Ağustos 1906 tarihinde türbenin resmî açılış töreni yapılmıştır. Açılış töreninde başta bölge kumandanı olmak üzere askerî erkân, devlet adamları, memurlar, ulema, belde eşrafı, talebeler ve ruhanî liderler hazır bulunmuştur. Tören esnasında türbede Kuran-ı Kerim ve mevlit okunmuş, padişaha ve Osmanlı ailesine dualar edilmiştir. Ayrıca Kosova Ovası'nda Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünü gösteren mükemmel bir resmigeçit de icra edilmiştir. Gerçekleştirdiği bu kusursuz açılış merasiminden dolayı Rumeli Müfettişliği, Kosova Valiliği'ne teşekkürlerini iletmiştir. Rumeli Müfettişliği türbenin açılış merasiminin padişahın tahta geçiş yıldönümünde gerçekleştirildiğini, İstanbul'da ilgili makamlara bildirmiştir. Ayrıca bu bilgilendirme telgrafına Kosova Valiliği'nden gelen ve açılış merasiminin yapıldığını haber veren telgrafın bir sureti de eklenmiştir.

Rumeli Müfettişliği türbenin tamirinin bitmesiyle birlikte fotoğraflarının da çekilerek gönderilmesini istemişti. Fakat, Kosova Valiliği, Priştine Mutasarrıflığı'ndan gelen türbenin 7 adet fotoğrafını, fotoğraf kağıdının olamamasından dolayı çoğaltıp müfettişliğe yollayamamıştır. Fotoğraf kağıdının teminiyle birlikte bu fotoğraflar ikişer adet olmak üzere çoğaltılmış ve 10 Eylül 1906 tarihinde Rumeli Müfettişliği'ne yollanabilmiştir.





(Meşhed-i Hüdâvendigâr. BOA, *TFR 1A*, 33/3268)

### C. İnşaatın Maliyeti

Murad Hüdâvendigâr Meşhedliği'nde 1906 yılında yapılan tamirata ait keşif defterindeki bilgiler yalnızca yapılan inşa faaliyetinin mahiyeti hakkında değil aynı zamanda, türbenin bulunduğu Priştine şehrindeki emek ve inşa malzemeleri ücretleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Defterdeki verilere göre inşatta çalışan taşçı ustası 12, dülger ustası 10 ve lağımçı ustası ise 9 kuruş yevmiye almıştır. Taşçı kalfası ve baltacı yevmiyeleri ise 10'ar kuruştur. Erbab ve tesviyeci yevmiyesi 6, amele yevmiyesi ise 5 kuruştur. O dönemin nakliye vasıtalarından biri olan öküz arabası yevmiyesi ise 15 kuruştur (Bk. Tablo I).



Tablo I

Emek Ücretleri	
Meslek	Yevmiye / Kuruş
Taş Ustası	12
Taş Kalfası	10
Dülger Ustası	10
Lağımçı Ustası	9
Baltacı	10
Tesviyeci	6
Amele	5
Öküz Arabası (nakliye)	15

### 1. Kullanılacak Malzemeler ve Fiyatları

Yapılacak olan tamirat ve inşa için gerekli malzemelerin maliyet hesaplanmasında Avrupa ölçü birimi olan metre kullanılmıştır. Aynı şekilde inşa sürecinin tamamında kullanılan ölçü birimi metredir. İnşada kullanılacak kereste, taş, kum, kireç, harç ve taş duvar maliyetinin tespitinde mikâp<sup>25</sup>, bağdadî duvarınki metrekare, çinkonunki ise metre ölçü birimi üzerinden fiyatlandırılmıştır (Bk. Tablo II ve III).

#### a. Yontma Taş

1 mikâp yontma taşın hazırlanıp, bu taş ile yapılan inşa dahil, maliyeti toplam 196 kuruştur. Bu taşların çıkartılacağı ocağın açılması için 1/6 oranında amele yevmiyesi olarak 0.83 kuruş masraf tespit edilmiştir. Bu taşların ancak işin ehli olanlar tarafından çıkartıldığı ve bir hayli zahmetli olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki bu 1 mikâp taşın çıkartılmasında 1 usta ve 5 kalfa yevmiyesi lazım gelmiştir. Bu taş ustası ve kalfalarının yevmiye masrafları toplam 62 kuruş olarak kaydedilmiştir. Taş ustası ve kalfalar tarafından sökülen taşların nakliye vasıtasına yüklenmesi ve indirilmesi için ise

<sup>25</sup> Mikâp: Küp. Metre küp (Metre mikâp): Ayırtları birer metre olan bir küpün hacmine eşit hacim ölçüsü birimi; sembolü m<sup>3</sup>. *Ötüken*, III, s. 3177.



1/3 amele yevmiyesi olarak 1.66 kuruş masraf gösterilmiştir. Bu yonma taşlar türbeye ortalama 10 kilometre mesafeden sökülmiş olup, 30 kuruş nakliye ücreti gösterilmiştir. İnşa mahalline getirilen bu taşları yonmak ve tesviye etmek için ise 1 usta ve 4 kalfa (belgede yanlışlıkla 3 kalfa olarak kaydedilmiştir) yevmiyesi olarak 52 kuruş masraf kaydedilmiştir. Hazırlanan bu yonma taşların yapılan inşada yerine konulması için 1 usta ve 1 amele yevmiyesi olmak üzere toplam 17 kuruş masraf tespit edilmiştir. Bu taşların inşası sırasında kullanılacak olan harcın mikâp fiyatı 48 kuruş olup ihtiyaç duyulan 0.05 mikâp harç için 2 kuruşluk masraf eklenmiştir. Bu yerleştirilen yonma taşların çimento ile derzi yapılmıştır. Bunun için derz masrafı olarak 4 kuruş kaydedilmiştir. Yonma taşın hazırlanmasında ve inşasında kullanılacak aletler için 8.50 kuruşluk bir masraf ilave edilmiştir. Bu ilave ile birlikte yonma taşın maliyeti 178.39 kuruşa yükselmiştir. Tespit edilen bu maliyete %10 oranındaki 17.50 kuruşluk müteahhitlik ücretinin eklenmesiyle yonma taşın maliyeti 195.89 kuruşa yükselmiştir. Bu rakamın yuvarlatılmasıyla da hazırlanıp inşada kullanılması dâhil, yonma taşın mikâp maliyeti 196 kuruş olarak kaydedilmiştir.

### **b. Ocak Taşı**

1 mikâp ocak taşının maliyeti toplam 40 kuruştur. Bu taşların söküleceği ocağın açılması için yevmiyesi 5 kuruş üzerinden 1/10 amele yevmiyesi olarak 0.50 kuruş masraf gösterilmiştir. Bu taşlar barut ile patlatılarak çıkartılmıştır. Patlatma işleminde kullanılacak barutu yerleştirmek amacıyla kayada delikler açmak için 1/5 oranında lağımçı ve amele yevmiyesi gösterilmiş ve 3 kuruş ücret tespit edilmiştir. 1 mikâp taşı patlatmak için kilogramı 12 kuruş üzerinden 250 gram barut harcaması öngörülmüş ve bunun için 3 kuruş bedel kaydedilmiştir. Barutu ateşlemek için metresi 7 kuruştan 20 cm fitil için 1.40 kuruş masraf gösterilmiştir. Patlatılmış ocaktaki taşları sökmek ve parçalamak için lağımçıya 1/6 oranında yevmiye bedeli olarak 1.50 kuruş masraf belirtilmiştir. Bu taşların öküz arabasına yüklenmesi ve boşaltılması için 2/15 amele yevmiyesi olarak 0.66 kuruş gider tespit edilmiştir. Hazırlanacak ve türbeye getirilecek olan taşın maliyet fiyatını artıran özellikle nakliye ücretidir. Zira meşhedliğe ortalama 10 kilometre uzaklıkta açılmış olan bu taş ocağından 1 mikâp taşın nakliyesi 30 kuruşa mal olmuştur. Bu durumda küsuratı atılarak 40 kuruş olarak yuvarlatılmış olan taşın mikâp fiyatının  $\frac{3}{4}$ 'ünü nakliye ücreti oluşturmuştur.



### c. Kum

1 mikâp dere kumunun maliyeti toplam 8 kuruştur. 1 metre elenmiş kum hazırlamak için 1.33 mikâp kum hafriyatı yapılmıştır ve bunun için 5 kuruş üzerinden  $\frac{2}{15}$  oranında amele yevmiyesi olarak 0.66 kuruş masraf gösterilmiştir. Bu kumu kalburdan geçirmek için de yine hafriyata için yapılan harcama kadar yani 0.66 kuruşluk amele yevmiyesi tespit edilmiştir. Hazırlanan kumun yükleme ve boşaltma işlemleri için  $\frac{1}{10}$  oranında yani 0.50 kuruş amele yevmiyesi gösterilmiştir. Bu kum türbeye 2 kilometre mesafeden getirilmiştir ve nakliye ücreti olarak 6 kuruş tespit edilmiştir. Toplam 7.82 kuruş maliyet hesaplanan kumun mikâp fiyatı 8 kuruş olarak yuvarlatılmıştır. Bu maliyetin  $\frac{3}{4}$ 'ünü, taşın fiyatında olduğu gibi kumda da nakliyat ücreti oluşturmuştur.

### d. Kireç

1 mikâp âdi yani sönmemiş kirecin maliyeti toplam 117 kuruştur. Satın alınan kirecin mikâp fiyatı 95 kuruştur. Türbeye 7 kilometre mesafeden satın alınan kirecin nakliyesi için 21 kuruş nakliye ücreti, yüklenmesi ve boşaltılması için ise 1 kuruş hamallık ücreti tespit edilmiştir.

### e. Harç

Kireç ile kumdan hazırlanan 1 mikâp harcın maliyeti toplam 63.80 kuruş olarak tespit edilmiş, bu tutar 64 kuruşa yuvarlatılmıştır. Harç,  $\frac{2}{3}$ 'ü kum,  $\frac{1}{3}$  kireç oranı esasına göre hazırlanmıştır. Hazırlanacak olan harca 0.40 mikâp sönmemiş kireç katılacaktır. Bu kirecin tutarı mikâp fiyatı 117 kuruş üzerinden 46.80 kuruştur. Harca 0.66 mikâp kum katılacaktır. Bunun tutarı ise mikâp fiyatı 16 kuruş<sup>26</sup> hesabıyla 11 kuruştur. Kireci söndürmek için  $\frac{1}{5}$  oranında amele yevmiyesi olarak 1 kuruş, harç için harman teşkili ve harcı suyla karıştırmak için ise ayrı ayrı yarımşar iki amele yevmiyesi olarak toplam 5 kuruş masraf gösterilmiştir.

<sup>26</sup> Dere kumunun maliyetinin hesaplandığı bölümde görüleceği üzere 1 mikâp kumun fiyatı 8 kuruş olarak tespit edilmiştir. Buna rağmen, harcın hazırlanmasında kullanılan kumun fiyatı 16 kuruş olarak kaydedilmiş ve bu durum sonraki hesaplamalara da yansımıştır.



### f. Duvar

Harçlı, adi taştan 1 mikâp duvarın inşasının maliyeti toplam 72 kuruştur. Bu duvarın inşası için mikâbı 40 kuruş hesabıyla toplam 0.67,5 mikâp taş ücreti olarak 27 kuruş tespit edilmiştir. Duvarın inşasında kullanılacak harç miktarı ise 0.32,5 mikâp olup, harcın mikâp fiyatı 64 kuruş hesabıyla, kullanılacak harcın fiyatı 20.80 kuruştur. 1 mikâp duvarı inşa etmek için yarımşar yevmiye hesabıyla bir taş ustası ve bir amele ücreti olarak 10 kuruş masraf gösterilmiştir. Yine duvarı inşa eden ustanın yanına kadar taşları getirmek için bir amele daha kullanılmış olup buna ödenen ücret de yarım yevmiye üzerinden olup 2.5 kuruştur. Malzeme ve müteahhitlik ücreti hariç bir mikâp duvarın inşası 59.30 kuruştur. İnşa için gerekli alet ve malzeme gideri olarak, duvarın mikâp ücreti olarak tespit edilen 59.30 kuruşun %10'u esas alınmış ve 5.93 kuruş masraf gösterilmiştir. Elde edilen 65.23 kuruşluk masraf üzerinden %10 oranında inşaatın yapımını, üstlenen müteahhit ücreti olarak 6.52 kuruşluk masraf kaydedilmiştir. Tüm bu masrafların ilavesiyle duvarın mikâp ücreti 71.75 kuruşa yükselmiş, bu bedel 72 kuruşa yuvarlatılmıştır.

### g. Bağdadî Duvar

1 metrekare bağdadî<sup>27</sup> duvarın inşa maliyet fiyatı toplam 19 kuruştur. Bağdadî duvarın hesaplanmasında metrekare ölçü biriminin kullanılması, bu duvarın kalınlığında belli bir standardın oluştuğunu göstermektedir ki bu ölçünün 0.20 metre olduğu güçlü bir ihtimaldir. Bir metrekare bağdadînin fiyatı 7.20 kuruştur. Üstadiye, çivi ve yarım yevmiye usta masrafı 6 kuruştur. Bu iş için gerekli olan kireç, kum ve kıytak (?) karışımı harcın mikâp fiyatı 48 kuruştur. İhtiyaç duyulan 0.04 (defterde yanlışlıkla 0.02 şeklinde kaydedilmiştir.) mikâp harç için 1.92 kuruş masraf gösterilmiştir. Bir metrekare duvarın inşası için 1/10 üstadiye ve 1/20 usta yevmiyesi olmak üzere toplam 0.80 kuruşluk yevmiye masrafı kaydedilmiştir. Bu iş için gerekli alet ve edevat masrafı olarak, 14.96 kuruş tutan maliyete, 1.49 kuruş masraf ilave edilmiştir. Müteahhitlik ücreti olarak, malzeme ücreti eklenmiş maliyetin %10'luk oranında yani 1.64 kuruş tutarında bir bedel ilave edilmiştir. Tüm bu ilavelerle 18.09 kuruşa ulaşan maliyet 18 kuruş olarak yuvarlatılmıştır. Fakat bu

<sup>27</sup> Birbirine paralel olarak çakılmış tahta çıtaların üzeri sıva ile kapatılarak duvar veya tavan meydana getirme tekniği; ahşap çatma. *Ötüken*, I, s. 427.



hesaplama da işlem hatası yapılmıştır. Malzeme ve müteahhitlik ücretleri eklenmeden gösterilen masraf 15.92 olmasına rağmen, yanlışlıkla 14.96 kuruş olarak kaydedilmiştir. Malzeme ücreti masrafı %5 kaydedilmekle birlikte %10 üzerinden ücretlendirilmiştir. İşlem 15.92 kuruşa düzeltilip, malzeme gideri %5'ten hesaplanması halinde bir metrekare bağdadî duvarın maliyeti 18.38, malzeme masrafının %10'dan hesaplanması halinde ise 19.26 kuruşa tekabül etmektedir. Duvarların inşa masrafları bölümünde bağdadî duvarın metrekare ücreti 19 kuruş üzerinden hesaplanması, duvarın maliyet fiyatının kaydın aksine, 18 kuruşa değil 19 kuruşa yuvarlatılmış olduğunu doğrulamaktadır.

#### **h. Derz**

Duvarların derzlenmesinde çimento kullanılmıştır. Duvarın 1 metre karelik yüzeyini çimento ile derzlemenin maliyeti toplam 3.62 kuruş olup yuvarlatılmış haliyle 4 kuruştur. 1 metre kare duvarın derzi için gerekli olan çimento miktarı 0.005 mikâptır. Çimentonun mikâp fiyatı 589 kuruştur. Metre karede kullanılacak olan çimento miktarının fiyatı 2.94 kuruştur. Bir duvarcı ustası ve ameleye 1/25 oranında yevmiye ücreti olarak toplam 0.68 kuruş masraf tespit edilmiştir.

#### **i. Kereste**

İnşa faaliyetinde meşe kerestesi kullanılmıştır. 1 mikâp meşe kerestesinin maliyeti 323 kuruştur. Bunun için ormanda ağaçları kesmek için dört baltacıya yevmiye 10 kuruş olmak üzere toplam 40 kuruşluk masraf tespit edilmiştir. Kesildikten sonra kuruyan meşe kerestesinin 1/8 oranında eksildiği belirtilerek bu, fiyata 5 kuruşluk masraf olarak yansıtılmıştır. Bu kerestenin nakliye vasıtasına yüklenmesi ve indirilmesi masrafı olarak 3.60 kuruş gösterilmiştir. Kereste, türbeye ortalama 45 kilometre mesafede hazırlanmış olup bunun inşa mahalline nakliyesi için 180 kuruş masraf tespit edilmiştir. Kerestenin inşa esnasında mahalline koyulması için 1.5 yevmiye dülger ve yarım yevmiye amele ücreti olmak üzere 18 kuruş masraf kaydedilmiştir. Kullanılacak olan çiviler için yapılacak masraf ise 20 kuruştur. Toplam 266.60 kuruş tutan bu masrafa %10 oranında alet ve malzeme masrafı olarak 26.66 kuruş ilave edilmiştir. Elde edilen maliyete %10 oranında yani 29.32 kuruş müteahhitlik ücreti eklenmiştir. İlavelerle birlikte bir mikâp meşe kerestesinin toplam maliyeti 322.85, yuvarlatılmış haliyle 323 kuruş olarak kaydedilmiştir.



### j. Çinko

Çatı yağmur sularının isalesi için çinko boru yaptırılmıştır. Yapılacak bu borularda kullanılacak çinko metre ile satılmaktadır ve metre fiyatı 4.25 kuruştur. Eni hakkında bir bilgi verilmeyen bu çinko levhaların boru şekline getirilmesi için metre başına 3 kuruş usta ücreti verilmiştir. Bu oluk ve boruların kullanılacağı yerlere sabitlenmesi için her bir metre için 0.50 kuruş demir masrafı kaydedilmiştir. 7.75 kuruşa mal olan çinko borulara müteahhitlik ücreti olarak 0.77 kuruşluk masrafın da ilavesiyle bir metre çinko yağmur isale borusu 8.52 kuruşa, bunun da yuvarlatılmasıyla 9 kuruşa mal olacağı kaydedilmiştir.

**Tablo II**

Maliyet Hesaplaması		
Malzeme	Birim	Fiyat (kuruş)
Kereste (meşe)	Mikâp	323
Yontma Taş	Mikâp	196
Ocak Taşı	Mikâp	40
Kum	Mikâp	8
Kireç (sönmemiş, adi)	Mikâp	117
Harç	Mikâp	64
Duvar (adi taştan, harçlı)	Mikâp	72
Bağdadî Duvar	Metrekare	19
Derz (çimentodan)	Metrekare	4
Çinko (çatı için oluk/boru)	Metre	9

**Tablo III**

Satın Alınan Malzemenin Alış Fiyatları		
Malzeme	Birim	Fiyat (kuruş)
Çimento	Mikâp	589
Kireç (sönmemiş, adi)	Mikâp	95
Çinko (işlenmemiş levha)	Metre	4.25
Barut	Kilogram	12
Fital (barut için)	Metre	7



## 2. İnşa Faaliyetleri

### a. Avlu Duvarının Tamiri

Bu inşa faaliyeti kapsamında avlu duvarının yüksekliği artırılmıştır. Yapılan bu ilave toplam 95 metre uzunluğunda olup duvarlar 20 cm yükseltilmiştir. Avlu duvarlarının eni 40 cm olup, yapılan bu ilave için toplam 7.60 mikâp duvar inşa edilmiştir. Bu ilave duvarın mikâp ücreti 72 kuruş olup toplam 547.20 kuruş harcanmıştır.

İnşa edilen bu 20 cm ilave ile birlikte meşhedliğin avlu duvarının yüksekliği 2.50 metreye ulaşmış ve tamamı derzlenmiştir. Toplam derzlenen alan 237.75 metrekaredir. Ayrıca türbenin dışı tamamen derzlenmiştir. Türbenin her bir duvarı 9.40 metre boyunda ve 6.15 metre yüksekliktedir. Derzlenen toplam alan 231.24 metrekaredir. Ayrıca ölçüleri 2.50 metreye 1.30 metre olan 6 korniş arasında derzlenmiş olup, derzlenen bu alan toplam 19.50 metre karedir. Türbe ve duvarlarda yapılan bu derz işlemi toplam 488.49 metrekare tutmuştur. Derz işleminin metrekare fiyatı 4 kuruş olup toplam 1953.96 kuruş harcanmıştır.

### b. Türbe İçinin Sıvanması

Tek kubbeyle örtülü olan türbenin içi, kubbe dâhil olmak üzere iki kat sıvanmıştır. Sıvanan alan toplam 273.60 metrekaredir. Sıvanın metre karesi 6.25 kuruştur. Türbe içinin sıvanması için toplam 1710 kuruş harcanmıştır. Sıva işlemi sırasında iskele kurulması için ayrıca bir ücret ödenmemiş olup, iskele masrafı bu fiyata dâhildir.

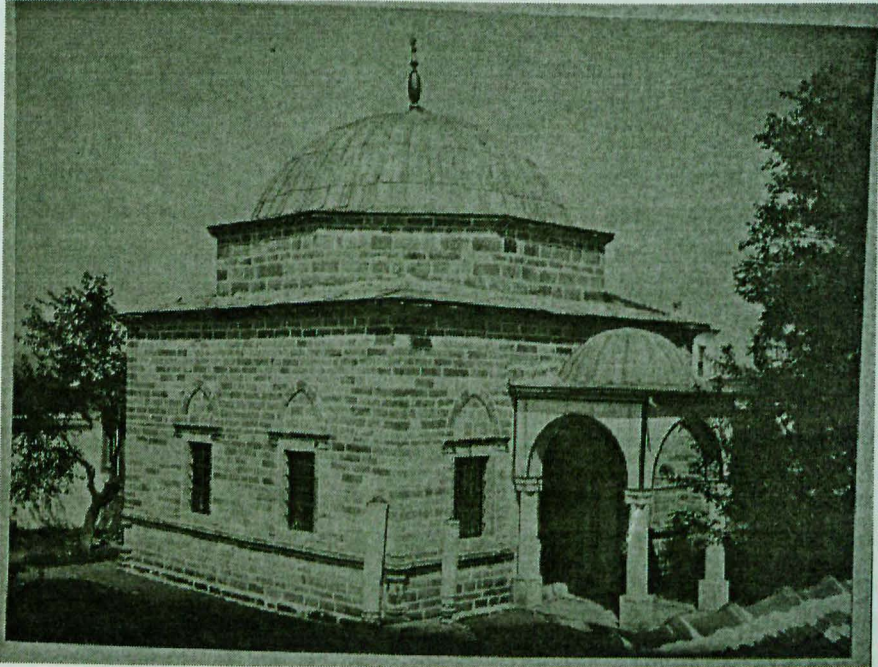
### c. Türbe Pencere Çerçevesinin ve Camlarının Değiştirilmesi

Türbe pencere çerçeveleri 1.20 metre boyunda ve 80 cm enindedir. Türbede toplam 8 adet pencere bulunmakta olup her pencereye çift çerçeve takılmıştır. Bu durumda yaptırılan toplam çerçeve 16 adettir. Camları ve cila masrafları da içerisinde olmak koşuluyla, bir adet çerçevenin maliyeti 200 kuruş olup, bu iş için toplam 3200 kuruş masraf yapılmıştır (Bk. Tablo IV).



Tablo IV

Türbede Yapılan Tamirat ve Tutarı						
	Uzunluk / metre	Yükseklik/ metre	En / metre	Hacim / Alan	Birim Fiyat / krş	Tutar / kuruş
Avlu Duvarının Yükseltilmesi	95	0.20	0.40	7.60 m <sup>3</sup>	72	547.20
Avlu Duvarının Derzi	95	2.50	—	237.75 m <sup>2</sup>	4	951
Türbe Dışı Derzi	9.40 x 4	6.15 x 4	—	231.24 m <sup>2</sup>	4	924.96
6 Korniş Arası Derzi	2.50 x 6	1.30 x 6	—	19.50 m <sup>2</sup>	4	78
Türbe İçinin Sıvanması (kubbe dâhil)	—	—	—	273.60 m <sup>2</sup>	6.25	1710
Pencere Çerçeveleri	—	1.20	0.80	16 adet	200	3200
Toplam Harcama						7411.16



(Hüdevendigâr Türbesi. BOA, TFR IA, 33/3268)



#### d. Harem Dairesi'nin Yeniden İnşası

##### 1. Duvarların İnşası

Harem dairesinin iki duvarı aynı zamanda avlu duvarı konumundadır. Beden temeli için yapılan hafriyat 24 metre uzunluğunda 80 cm eninde ve 60 cm derinliğindedir. Yapılan hafriyat toplam 11.52 metreküptür. Bölme temeli için yapılan hafriyat ise 26 metre uzunluğunda olup beden temeli hafriyatında olduğu gibi 80 cm eninde ve 60 cm derinliğindedir. Bölme temeli hafriyatı toplam 12.48 metreküptür. Harem dairesi temeli için yapılan toplam hafriyat 24 metreküp olup, metreküp fiyatı 3 kuruş hesabıyla bu iş için 72 kuruş harcama yapılmıştır.

Yapılan hafriyat çalışması akabinde temel duvarlarının inşasına geçilmiştir. Bu çalışma çerçevesinde inşa edilen beden duvarı temeli 24 metre uzunluğunda, 80 cm eninde ve 60 cm yüksekliğindedir. Bölme duvarları için inşa edilen temel ise 26 metre uzunluğunda, 80 cm eninde, 60 cm yüksekliğindedir. Yapılan bu faaliyette toplam 24 metreküp duvar inşa edilmiştir. Bu duvarın metreküp maliyet fiyatı 72 kuruş olup toplam 1728 kuruş masraf edilmiştir.

Bina zeminini rutubetten korumak, daha sağlıklı bir mekan oluşturmak amacıyla temel üzerine basık bir bodrum kat temel de dahil olmak üzere taş malzemedeki inşa edilmiştir. İnşa edilen bodrum katın yüksekliği 80 santimetredir. Temelde 80 cm olan duvarların eni bu bölümün inşasında 60 cm düşürülmüştür. Temel duvarlarının üzerine devam eden bu inşada duvar uzunlukları aynen korunmuş olup, ölçüler beden duvarı için 24, bölme duvarı için ise 26 metredir. Temel üzerine 80 cm yüksekliğinde toplam 24 metreküp duvar inşa edilmiştir. Bu inşa için, metreküp fiyatı 72 kuruştan toplam 1728 kuruş harcama yapılmıştır.

Basık bodrum katın inşasından sonra bina duvarlarının yapımına geçilmiştir. Binanın beden duvarları da dâhil olmak üzere bodrum kat üzeri duvarların inşasında bağdadî tekniği kullanılmıştır. Bağdadî duvarların inşasında ise duvar kalınlığı 20 cm düşürülmüştür. Beden duvarları 24 metre uzunluğunda, 3 metre yüksekliğinde olup toplam 72 metrekare duvar inşa edilmiştir. Beden duvarları üzerine 20 cm'lik en korunarak 50 cm yüksekliğinde saçak duvarı inşa edilmiştir. Saçak inşasında toplam 12 metrekare duvar inşası gerçekleştirilmiştir. Temelde 80 cm olan beden duvar eni, normal kat duvarı inşasında bağdadî tekniğinin uygulanmasıyla 20 cm'ye düşürülmüştür. Beden duvarlarındaki kalınlığın azalmasının bir sonucu olarak temelde 26 m olan bölme duvarlarının uzunluğu artmış, toplam 29 metreye ulaşmıştır. Bölme duvarların da eni 20 cm olup yüksekliği 3 metredir. Bu faaliyette toplam 87 metrekare bölme duvarı inşa edilmiştir. Kapı ve pencere boşlukları için inşa



edilmeyen kısımlar toplam 37 metrekare duvar etmektedir. Bu kısımlar çıkartıldıktan sonra bağdadî duvarların inşasında saçak dâhil toplam 134 metrekare duvar inşası gerçekleştirilmiştir. Bu duvarların metrekare maliyeti 19 kuruş olup, toplam 2546 kuruş harcama gösterilmiştir.

Temel hafriyatı için yapılan 72 kuruş dâhil olmak üzere, harem dairesinin duvarlarının inşası için toplam 6074 kuruş harcanmıştır (Bk. Tablo V).

Tablo V

Harem Dairesi Kargir Kısım İnşası						
	Uzunluk / metre	Yükseklik / metre	En / metre	Hacim / Alan	Birim Fiyat / krş	Tutar / kuruş
Beden Temeli Hafriyatı	24	0.60	0.80	11.52 m <sup>3</sup>	3	34.56
Bölme Temeli Hafriyatı	26	0.60	0.80	12.48 m <sup>3</sup>	3	37.44
Beden Temel Duvarları	24	0.60	0.80	11.52 m <sup>3</sup>	72	829.44
Bölme Duvarları	26	0.60	0.80	12.48 m <sup>3</sup>	72	898.56
Bodrum Kat Beden Duvarları	24	0.80	0.60	11.52 m <sup>3</sup>	72	829.44
Bodrum Kat Bölme Duvarları	26	0.80	0.60	12.48 m <sup>3</sup>	72	898.56
Bağdadî Beden Duvarları	24	3	0.20	72 m <sup>2</sup>	–	
Bağdadî Bölme Duvarları	29	3	0.20	87 m <sup>2</sup>	–	
Saçak	24	0.50	0.20	12 m <sup>2</sup>	–	
Ara Toplam				171 m <sup>2</sup>	–	
Kapı ve Pencere Boşlukları İçin İnşa Edilmeyen				37 m <sup>2</sup>	–	
İnşa Edilen Bağdadî Duvar Toplam				134 m <sup>2</sup>	19	2546
Duvar İnşası ve Hafriyat İçin Yapılan Harcama Toplam						6074



## 2. Ahşap Kısımların İnşası

İnşa edilen harem dairesinin döşemesi ahşaptan yapılmıştır. Bunun için toplam 32 adet döşeme kirişi kullanılmıştır. Uzunlukları farklı olan bu kirişlerin eni 15 cm, yüksekliği ise 20 cm'dir. Döşemede kullanılan bu kirişlerin 20 adedi 5, geriye kalan 12 adedi ise 3 metre uzunluğundadır.

Döşemede uzunlukları üç farklı boyda tahtalar kullanılmıştır. Bu tahtaların tamamının eni 25 cm olup, 2 cm (defterde yanlışlıkla 0.02 yerine 0.20 metre yani 20 cm olarak yazılmıştır) kalınlığındadır. Toplam 184 adet olan bu tahtaların uzunlukları ise 16 adedi 2, 128 adedi 2.50 ve 40 adedi 3 metredir.

Harem dairesinin döşemesi gibi tavanı da ahşaptandır. Ahşap tavan için toplam 26 adet kiriş kullanılmıştır. Bu kirişlerin enleri 15 cm, yükseklikleri ise 20 cm'dir. En ve yükseklikleri için verilen ölçüler sabit kalmak koşuluyla bu kirişlerin 16 adedi 5, 10 adedi ise 3 metre uzunluğundadır.

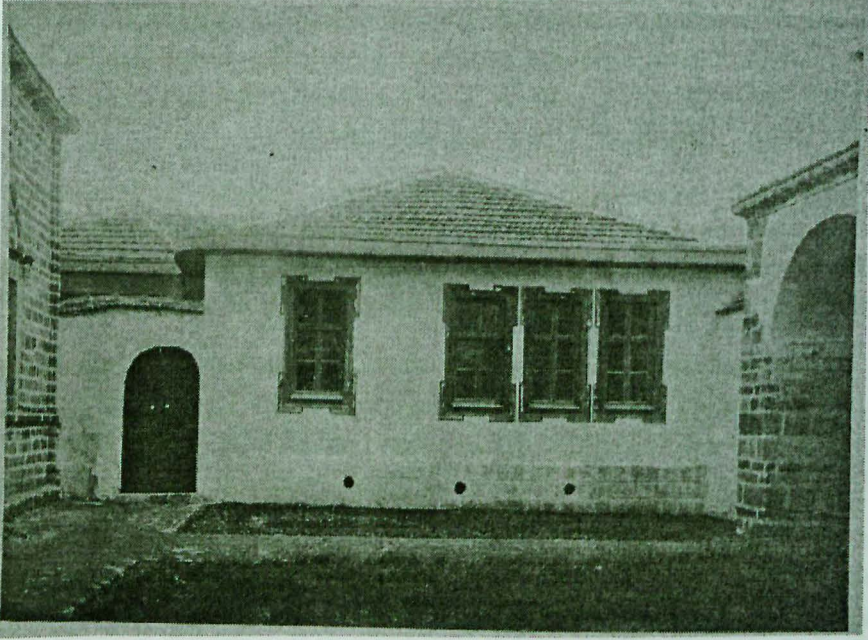
Tavanda da döşemede olduğu gibi eni 25 cm fakat uzunlukları farklı tahtalar kullanılmıştır. Tavan örtü kirişlerine oda içerisinden alttan tutturulan tahtalar, yük taşıma gibi bir işlevi bulunmamasından ötürü, kalınlığı döşemedekilerin yarı ölçüsüne yani 1 cm'ye düşürülmüştür. Tavan tahtaları, döşemede olduğu gibi toplam 184 adettir. Yine bu tahtaların adedi ve uzunluk ölçüleri de döşeme tahtalarındakiyle aynı olup, kullanılan bu tahtaların uzunlukları 16 adedi 2, 128 adedi 2.50 ve 40 adedi 3 metredir.

Örtü kirişlerinin üzerine çatı içerisinden tutturulan tavan kaplamasında toplam 176 adet tahta kullanılmıştır. Bunların kalınlığı 1 cm, kullanılan diğer tahtalar gibi eni 25 cm ve uzunlukları ise 3 metredir.

Harem dairesi yaklaşık 20-25 derecelik eğime sahip, bir merkezden yükseltilmiş çatı ile örtülmesi planlanmış ve bunun için 1.80 metre uzunluğunda 20 x 20 cm eninde bir adet ahşap baba kullanılması gerektiği rayiç defterine kaydedilmiştir. Fakat fotoğraflardan çatının iki merkezden yükseltilerek inşa edildiği görülmektedir. Çatının inşasında 8 metre uzunluğunda 15 x 20 cm ölçülerinde 3 adet boylama kullanılmıştır.

Çatı, tavan ve döşemede kullanılan ahşap toplam 13.02 mikâptır. Bu ahşap malzemenin mikâp fiyatı 323 kuruş olup (defterde yanlışlıkla 223 olarak kayıtlıdır), tüm bu faaliyet için toplam 4205.46 kuruş masraf kaydedilmiştir (Bk. Tablo VI).





(Harem Dairesi ve Kemerli Avlu Giriş Kapısı. BOA, *TFR IA*, 33/3268)

### 3. Diğer İnşa Faaliyetleri

Harem dairesi için tezyin edilmiş biri büyük olmak üzere toplam 7 adet kapı yaptırılmıştır. Bu kapıların büyük olanı 300, diğerleri ise 200 kuruştur. Kapılar için toplam 1500 kuruş harcanmıştır. Bina için 12 adet pencere çerçevesi yaptırılmış olup, çerçevelerin adet fiyatı 60 kuruştur. Pencere için harcanan toplam meblağ ise 720 kuruştur.

Çatı yağmur sularını toplamak amacıyla harem dairesi için 47 metre çinkoya ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca selamlık dairesi için de 23 metre çinko kullanılmıştır. Meşhedlikte yapılan inşa ve tamirat faaliyeti çerçevesinde toplam 70 metre çinko kullanılmıştır. Kullanılan bu çinko malzemenin metre fiyatı 9 kuruş olup, bu iş için toplam 630 kuruş gider gösterilmiştir.

Harem dairesinin çatısını kapatmak için toplam 2700 kiremit satın alınmıştır. Selamlık dairesindeki kiremitlerinin de önemli bir kısmının yenilediği anlaşılmaktadır. Selamlık dairesinde kullanılmak üzere 1300 adet, yükseltelen avlu duvarlarının üzerini kapatmada kullanmak için de ayrıca 1000



kiremit alınmıştır. Meşhedlikteki inşa faaliyetinde kullanılmak üzere satın alınan kiremit sayısı toplam 5000 adettir. Kiremit alımı için harcanan meblağ ise 325 kuruştur.

Türbenin korniş ve perdeleri de bu tamirat kapsamında yenilenmiştir. Yapılan tefrişte bir pencere için gerekli perde takımı korniş ile birlikte 400 kuruşa malolmuştur. Toplam 8 pencerenin bulunduğu türbe için yapılan perde ve korniş harcaması 3200 kuruştur. Çekilen fotoğraftan türbenin iç duvarlarının kalem işçiliği ile tezyin edildiği anlaşılmaktadır. Fakat keşif ve rayic defterinde kalem işçiliğine ait bir gider kaydolunmamıştır. Bu gider muhtemelen türbe içi tefrişatına, perde ve korniş ücretlerine, dahil edilmiş olunmalıdır.

Tüm bu inşa faaliyetlerinin yanı sıra meşhedliğin bahçe düzenlemesi de yapılmıştır. Selamlık binasının yer aldığı dış avlu farklı bir üslupla düzenlenmiştir. Bir yıldız ve onun etrafını kuşatan iki hilal şekilde oluşturulan çiçek tarhları bu bahçenin düzenlenmesinde en dikkat çekici kompozisyonudur. Bahçe düzenlemesi, çiçek, fidan vs. için 4000 kuruş harcanmıştır. Bu meblağ bahçe düzenlemesine verilen önemi ortaya koyduğu gibi bahçenin düzenlenmesindeki üslup, sanat ve estetik zevkinin de göstergesidir (Bk. Tablo VII).



Tablo VI

Harem Dairesi Ahşap Kısım İnşası ve Kapı – Pencereilerin Yenilenmesi							
	Adet	Uzunluk / metre	Yükseklik / metre	En / metre	Alan	Birim Fiyat / krş	Tutar / kuruş
Döşeme Kirişleri	20	5.00	0.20	0.15			
	12	3.00	0.20	0.15			
Döşeme Tahtaları	40	3.00	0.02	0.25			
	128	2.50	0.02	0.25			
	16	2.00	0.02	0.25			
Tavan Kirişleri	16	5.00	0.20	0.15			
	10	3.00	0.20	0.15			
Tavan Tahtaları	40	3.00	0.01	0.25			
	128	2.50	0.01	0.25			
	16	2.00	0.01	0.25			
Tavan Kaplama	176	3.00	0.01	0.25			
Çatı Ahşap Malzeme	1	1.80	0.20	0.20			
	3	8.00	0.20	0.15			
Toplam					13.02 m <sup>2</sup>	323	4205.46
Cümle Kapı	1	-	-	-	-	300	300
Kapı	6	-	-	-	-	200	1200
Pencere Çerçevesi	12	-	-	-	-	60	720
Çinko Çatı Oluğu	-	47.00	-	-	-	9	423
Kiremit	2700	-	-	-	-	0.065	175.50
						Genel Toplam	7023.96



Tablo VII

Meşhedlik'te Yapılan Çeşitli Harcamalar				
	Adet	Uzunluk / metre	Birim Fiyat / krş	Tutar / kuruş
Türbe Perde ve Kornişleri	8		4000	3200.00
Selamlık Binası Kiremitleri	1300		0.065	84.50
Avlu Duvarı Kiremitleri	1000		0.065	65.00
Selamlık Binası Çinko Çatı Oluğu		23	9	207.00
Bahçe Düzenlenmesi				4000.00
Genel Toplam				7556.50

Tablo VIII

Meşhedlik'te Yapılan Tamirat ve İnşa Masrafı		
Türbedeki Tamirat İçin Yapılan Harcama	7411.16	7410.00
Harem Dairesi'nin İnşa Ücreti	13097.96	20655.00
Meşhedlik'te Yapılan Çeşitli Harcamalar	7556.50	
Toplam Harcama	28065.62	28065.00

#### IV. Meşhedliğin 2005 Yılı Restorasyonu Hakkında Bazı Tespitler

1906 yılından sonra meşhedlikteki ilk tamirat 1911 yılında Sultan V. Mehmed Reşad'ın ziyareti dolayısıyla gerçekleştirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda, Bulgar ve Avusturya-Macaristan devletlerinin işgaline uğrayan meşhedliğin koruma maksadıyla etrafına, satın alınan araziye de içerisine alacak şekilde, bir duvar inşası gündeme geldiyse de gerçekleştirilememiştir.

I. ve II. Dünya Savaşlarında yağmalanan meşhedlik, 1911 yılından sonra ilk kez Yugoslavya Devleti tarafından 1960-61 ve 1967 yıllarında ufak çaplı onarımlardan geçmiştir. 1967 yılındaki ufak çaplı tamirattan sonra 1990 yılında ilk kez Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından onarılmıştır.

1990 yılındaki tamirattan sonra meşhedliğe olan ilgi her geçen gün artmaya devam etmiştir. Bunun da bir sonucu olarak meşhedlik 2005 yılında restore edilmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2005 yılında gerçekleştirilen inşa faaliyeti, 1906 tamiratından sonra Murad Hüdâvendigâr Meşhedliği'nde yapılan en büyük çaplı restorasyondur ve türbenin ilk halini



ortaya çıkartan arkeolojik kazılar takdire şayandır. Bununla birlikte hem restorasyonun bazı eksiklerini hem de türbe ve müştemilatı hakkında yazılan mesnetsiz iddiaları ve yanlışları düzeltmekte fayda vardır.

Öncelikli olarak harem dairesi de denilen türbedar evinin yeniden inşasını ele alalım. Türbe avlusu içerisinde olan türbedar evi, restorasyon esnasında yıkılarak avlu dışına taşınmış ve türbe etrafı açılarak avlu genişletilmiştir. Yıkılan bu evin planları ve tarihi bir yapı olup olmadığı hakkında, 2005 yılı restorasyon kitapçığında her hangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Restorasyon kitapçığında “Mimarîsi hakkında pek fazla bilgi edinilemeyen bu binanın ufacak bir emaresi dahi kalmamıştır.”<sup>28</sup> denilmesine rağmen, bu bina hakkında onu yeni baştan yapabilecek bilgiye, hatta ve hatta çizimlerine ve fotoğraflarına dahi sahibiz. Kitapçıkta, “Bilim Komisyonu, bilimsel verilere ulaşmak için gerek Türkiye’de gerekse Kosova’da gereken arşiv ve literatür tarama çalışmalarını gerçekleştirdi.” şeklindeki iddia doğru olsaydı yalnızca türbedar evi ile ilgili değil aşağıda sıralayacağımız yanlış çıkarımlar da yapılmamış olacaktı. Ekte sunduğumuz 1906 yılı restorasyonuna ait planlarda evin 1906 yılındaki inşa planı ve daha öncesine ait planı açıkça görülmektedir.

1906 yılındaki planlarda türbe avlusu güneydoğu köşesinde iki duvara bitişik harap bir ambar binası bulunmaktadır. Yine dış avlunun kuzey köşesinde ahır yer almaktadır. Ahır ile Selamlık binası arasında, bunlara bitişik konumda mutfak da bulunmaktadır. Bu binalar büyük ihtimalle zamanla tahrip edilmiş ve 2005 yılına ulaşmamıştır. Bu yapılar ile ilgili bilgi yetersizliğinden veya gerek görülememiş olmasından ötürü ambar, mutfak ve ahır 2005 restorasyonunda yer almamıştır. (Bk. Ekler, Meşhed-i Hüdâvendigâr 2005 yılı vaziyet planı.)

Meşrutiyetin ilanından bir süre sonra 1909 yılında meşhedlikte ufak çaplı bir bakım yapılmıştır. Bu bakım esnasında türbe girişine “Türk mimârisine tamamen yabancı usluhta kabartmalar ile süslü”<sup>29</sup> mermer sövelerden oluşan kapı çerçevesi inşa edilmiştir. İnşa edilen bu kapı çerçevesi türbenin esas kitabesini kapatmıştır. 1906 yılına ait tamirat fotoğraflarında kitabenin dört satırdan oluştuğu görülmekte fakat okunamamaktadır. 2005’te yapılan restorasyonda, 1909 yapımı kapı çerçevesi yeniden inşa edilmek koşuluyla sökülüp, bu kitabenin, eğer parçalanıp yerinden sökülüp atılmadıysa, okunmuş olması türbe hakkındaki bilgilerimize katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. Fakat bu

<sup>28</sup> M. Z. İbrahimgil ve N. Konuk, ...2005 Restorasyonu, s. 25.

<sup>29</sup> Semavi Eyice, “aynı makale”, s. 78.



mermer kapı çerçevesinin arkasında böyle bir kitabenin olabileceği bilgisine de ulaşamamıştır.



(Hüdevendigâr Türbesi Giriş Kapısı ve Türbedar. BOA, TFR 1A, 33/3268)

Türbe avlusu ile selamlık avlusunu birleştiren kapı kemerinin ve bu kemerde yer alan Sultan Abdülaziz Çeşmesi Kitabesi'nin akıbeti ile çeşmenin bulunduğu yer hakkında yazılanlar, bilgiden yoksun mesnetsiz iddiaları öteye geçmemektedir. İddiaya göre çeşme türbe avlusu girişi yanına inşa ettirilmiştir. Bu çeşme ve kemer alınlıklı kitabe, muhtemelen 1896'da selamlık binası ve avlusunun inşaatı sırasında yıkılmıştır. Çünkü 1911 yılında gerçekleştirilen onarım çalışmalarında kapının bu kısmı ayakta olmamakla birlikte, yapılan



onarım çalışmasının kapsamında bu değişiklik ele alınmamaktadır denilmekte ve çeşmeye ait kitabenin 2005 yılı restorasyonunda bahçede parçalanmış bir halde bulunarak ve birleştirilerek okunabilmiş olduğu ileri sürülmektedir.<sup>30</sup>

Öncelikli olarak belirtilen bu kitabe yalnızca bir çeşme kitabesi olmayıp aynı zamanda bir tamirat kitabesidir. Bundan ötürü olsa gerek kitabe avlu giriş kapısı kemerine konulmuştur. Bu kitabe sanıldığıının aksine, parçalandığı 1911 yılından beri türbe avlusunda bir köşede durmakta olup, parçaları birleştirilerek bir kısmı okunmuş olarak fotoğrafıyla birlikte 1977 yılında yayınlanmıştır.<sup>31</sup> Diğer bir husus, Sultan Abdülaziz Çeşmesi sanıldığıının aksine türbe avlusu giriş kapısı yanındaki duvara bitişik bir konumda değildir. Çeşme Sultan Reşad Çeşmesi'nin olduğu yerde veya hemen sağında idi. 1911 yılında Reşad Çeşmesi'nin yapılması esnasında bu çeşme yıktırılmıştır. Yıkım sadece çeşmeyle sınırlı kalmamış, türbe avlusu ile selamlık avlusunu birbirine bağlayan kapı kemeri de yıktırılmıştır. Bu kemerin yıkımı esnasında kemerde mevcut olan kitabe de parçalanmıştır. 1906 yılı tamiratına ait evraklar arasındaki planda, çeşmenin yeri açıkça gösterilmiştir. Fotoğraflarda ise kemerin ve kitabenin sağlam bir şekilde yerinde durduğu görülmektedir.

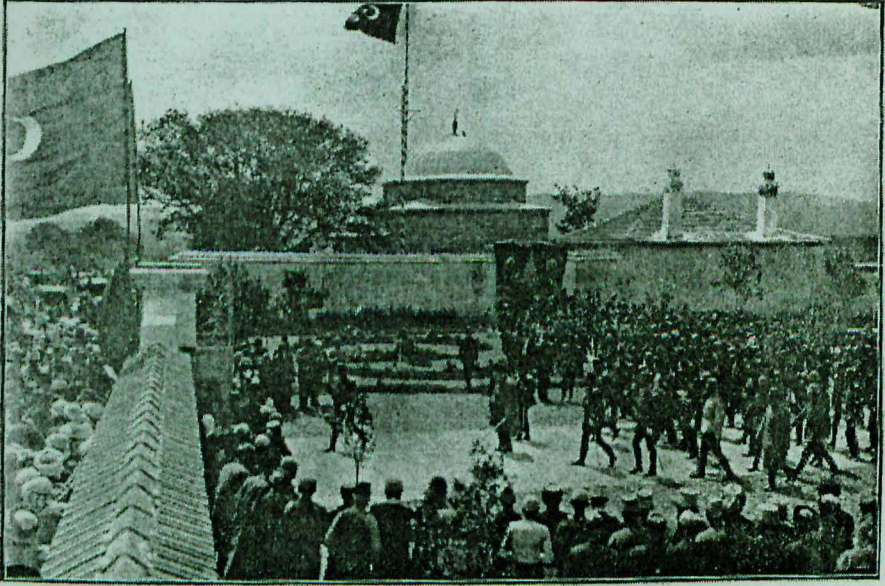
2005 yılı restorasyonu Bilim Komisyonu'nun "bilimsel verilere ulaşmak için" yaptığı arşiv çalışmalarında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rahatlıkla ulaşılabilecek bu vesika, plan ve fotoğrafları tespit edememiş olması ilginçtir. Bu kemerli kapının restorasyon esnasında inşa edilerek, eksikleriyle birlikte zikredilen kitabesinin yerine konulmayıp, restorasyon kitapçığında, "... Sultan Abdülaziz Çeşmesi Kitabesi, kapı kemeri inşa edilene kadar, selamlık binasına konularak, koruma altına alınmıştır. Kosova'da ileride Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılacak diğer restorasyonlarda türbe avlusu ile selamlık avlusunu birleştiren kapı kemeri inşa edildiği takdirde yerine takılması bir zorunluluktur."<sup>32</sup> şeklinde tavsiyede bulunulması da doğrusu tuhaf bir yaklaşımdır.

<sup>30</sup> Mehmet Z. İbrahimgil, Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, I, Ankara 2006, s. 458.

<sup>31</sup> Nimetullah Hafız – Mücahit Asim, *Priştine Kitâbeleri, Çevren*, S. 15, Priştine Eylül 1977, s. 82.

<sup>32</sup> M. Z. İbrahimgil ve N. Konuk, *...2005 Restorasyonu*, s. 45.



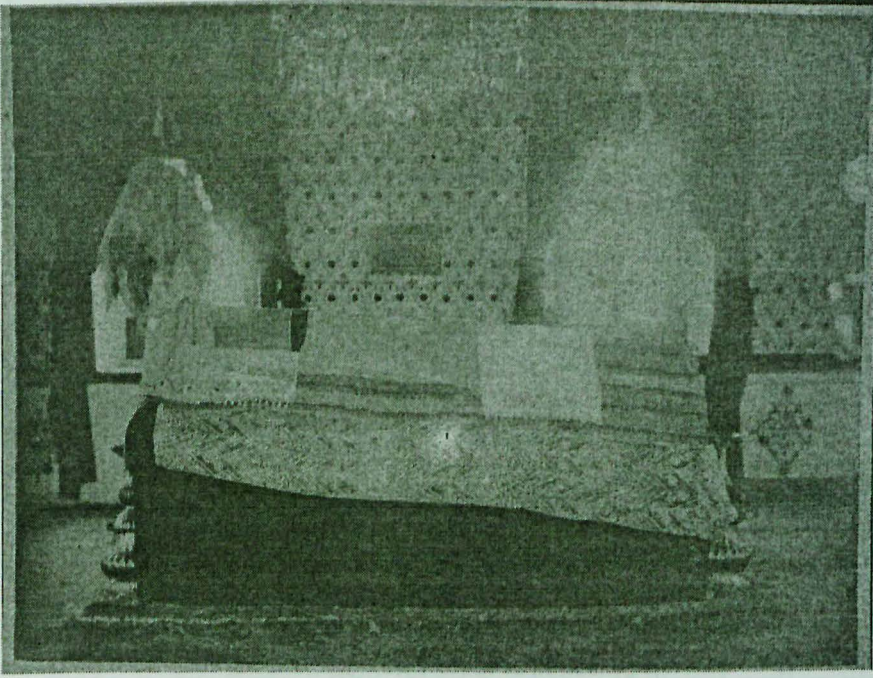


(Sultan Reşad'ın Hüdâvendigâr Şehitliği'ni ziyaretinde Selamlık avlusu ve Türbenin görüntüsü.

*Şehbal*, II, S. 42 (15 Eylül 1327), s. 356.)

Yine 1906 yılı tamiratına ait fotoğraflarda Türbe içi tefrişatının çok güzel olduğu görülmektedir. Pencereler perdelerle tezyin edilmiş olup, sanduka üzerinde güzel bir kristal avize yer almaktadır. Duvarlar, fotoğraftan kesin olarak tespit edilemiş olsa da, büyük ihtimalle kalem işi ile bezelidir.

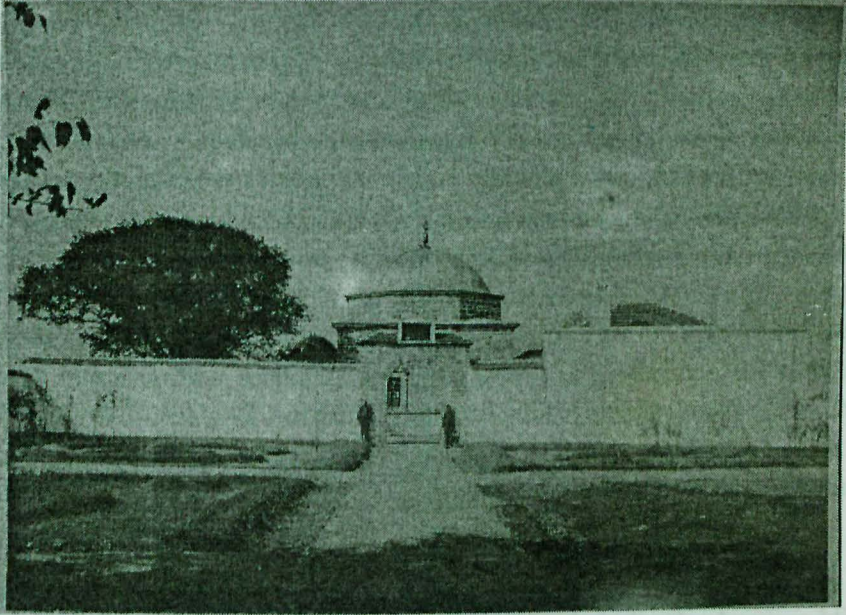




(Hüdâvendigâr Türbesi İçi ve Sanduka. BOA, *TFR JA*, 33/3268)

Selamlık avlusu, muntazam yolların birbirinden ayırdığı, iki hilalin kuşattığı bir yıldız şeklinde tasarlanan çiçek tarhları ile düzenlenmiş olup, bu üslubun meşhedlik için ideal bir bahçe düzenlemesi olduğu kanaatindeyim. Sultan Reşad'ın ziyaretine ait fotoğrafta diğer kısımları tahrip edilmiş halde bu çiçek tarhlarından bir bölümü göze çarpmaktadır. Sanıldığığının aksine bu çiçek tarhları da 1911 ziyaretinin değil, 1906 yılı bahçe düzenlemesinin bir ürünüdür.





(Hüdâvendigâr Türbesi Selamlık avlusu, çiçek tarhları ve iki avluyu birbirine bağlayan, üzerinde Abdülaziz Kitabesi bulunan kemerli kapı. BOA, *TFR IA*, 33/3268)

Ağaçlandırılmış ve çimlendirilmiş bir haldeki mevcut avlu, bir bahçe düzenlemesinden çok uzaktadır. Bu yeni bilgiler ışığında türbe içi tezyinatı ve bahçenin 1906 yılındaki gibi düzenlenmesi, meşhedlik için çok daha anlamlı olacağı kuşkusuzdur.

### V. Sonuç

Osmanlı Devleti'ne dolayısıyla Türk ve İslam kültürüne ait izlerin hemen hemen tamamen silindiği ve silinmeye devam ettiği Balkanlar'da, Murad Hüdâvendigâr Meşhedliği gibi simge bir anıtın korunması büyük önem arz etmektedir. Kültürel simgelerin daha da önem kazandığı günümüzde, bu tarz anıt mezarlar eskiye oranla titizlikle korunması gerekmektedir. Bir milletin hafıza merkezleri konumundaki tarihî mekanlar, aynı zamanda millî kimlik bunalımının da terapi merkezleridir. Ülke sınırları dışında kalan bu gibi mekanlar aynı zamanda bir milletin dış dünyaya tarihini, kültürünü ve dolayısıyla kendisini ifade etmede ayna ve koridor görevi görmektedir. Bundan



dolayıdır ki Murad Hüdâvendigâr Meşhediliği'nin, yalnızca bir Osmanlı sultanın kabri olmasından çok daha fazla anlam taşıdığı farkedilmelidir. Osmanlılar bunun farkında idiler. Türbeye olan ilginin artması ile Osmanlıların Balkanlardaki hakimiyetinin sarsılması arasında bir ilişki vardır. Balkanlardaki kayıplar arttıkça Osmanlı yönetimi bölgedeki simgeleri kullanmaya ve bunlara yüklenen anlamı güçlendirme yoluna gitmiştir. Hüdâvendigâr Meşhedliği bu simgelerin en önemlilerden biridir. Türbe yakınına 1896 yılında iki katlı konağın inşası, 1906 yılında meşhedliğin geniş çapta tamirden geçmesi, Sultan Reşad'ın ziyareti, türbe etrafında geniş bir arazinin satın alınması, 16 Haziran tarihinin Kosova Savaşı'nı anma günü olarak kabul edilmesi gibi faaliyetler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatı ile ilk başta çelişkili gibi gözükse de bölgedeki hakimiyet zaafiyetini gizleme adına aslında çok akli yerinde bir politikadır.

Hüdâvendigâr Meşhedliği, yeni kurulmuş olan Kosova Devleti'nde hem de Balkanlarda Türkiye'nin etkinliğini artırmada kullanabileceği önemli bir tarihî mekandır. Böylesine anlam yüklü bir meşhedliği yeniden canlandırmak ve Kosova ile Türkiye arasında etkin bir kültürel köprü vazifesi görmesini sağlamak için pek çok adım atılabilir. Bunlardan belki en önemlisi Sultan V. Mehmed Reşad'ın cuma namazı kıldığı ve hemen sonrasında satın alınan 5-6 dönümlük arazinin tespit edilerek, meşhedlik sınırlarına dahil edilmesi, böylece meşhedliğin şehirleşme ile etrafının kuşatılmasının engellenmesi olacaktır.

Yapılacak diğer önemli bir adım ise meşhedliğin tarihî dokusunun korunmasıdır. Bu çerçevede 1906 yılı tamirâtı temel alınmalıdır. Zira meşhedliğin tarihî son büyük tamirâtı 1906 yılındakidir. Bu tamirat aynı zamanda meşhedliğin tarihî dokusunu koruyan ve ortaya koyan bir tamirattır. Bu tamirattan sonra türbede yapılan onarım ve bakımlar, 1909 ve 1911 bakımları dahil, meşhedliğin tarihî dokusunda değişikliklere yol açmıştır. Bunun içindir ki meşhedlikte yapılacak restorasyon çalışmalarında 1906 yılı tamirâtı, fotoğraflarla da yapılanları görebilme imkanına sahip olabilmemizden dolayı, esas kabul edilmesi yerinde olacaktır. 1906 yılı tamirâtına göre meşhedlik titiz bir çalışma ile gözden geçirilmeli, eksiklikler giderilmelidir. Örneğin türbe avlusunu selamlık avlusuna bağlayan kapı kemeri inşa edilmeli ve aslî kitabesi yerine konulmalıdır. Ayrıca türbe içi 1906 yılındaki gibi aslına uygun olarak tefriş edilmelidir. Sanduka örtüleri, avize, şamdanlar yerlerine konulmalı, duvarlar kalem işi ile tezyin edilerek perdeler takılmalıdır. Ayrıca



1909 yılında inşa edilen ve bir yama gibi duran türbe giriş kapısındaki mermer kapı söveleri sökülerek, koruma altına alınmalıdır. Böylece türbenin mimari üslubuna aykırı olan bu durum ortadan kaldırılmalıdır. Buna ilaveten, yeniden inşa edilen türbedar evinin, hiç olmazsa duvarları dıştan yontma taşlar ile kaplanarak, tarihî dokuya olan aykırılığı giderilmeye çalışılmalıdır. Ayrıca selamlık bahçesi 1906 yılındaki gibi ve/veya Türk bahçe sanatına uygun bir şekilde yeniden düzenlenmelidir. Kültür aktarımında görselliğin başat rol oynadığı unutulmamalıdır.

### ÖZET

#### MEŞHED-İ HÜDÂVENDİGÂR'IN 1906 YILI TAMİRATI

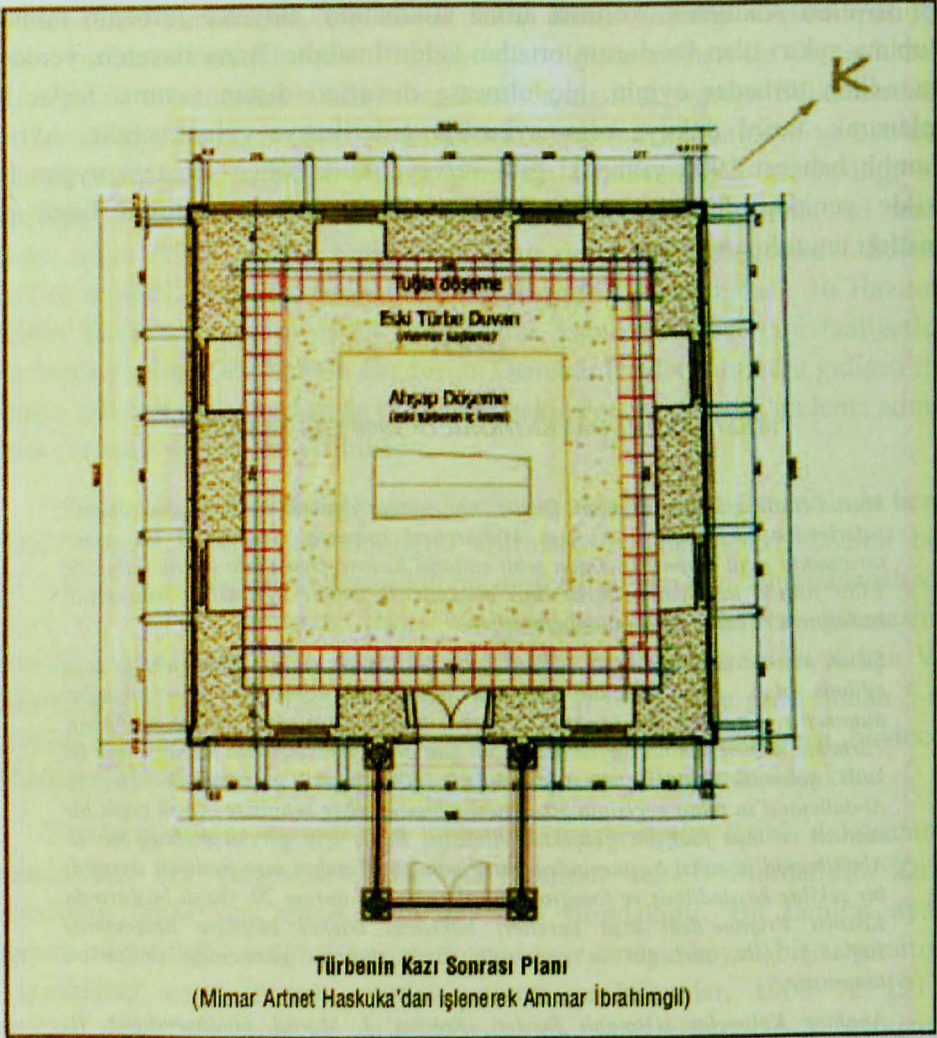
*Murad Hüdâvendigâr, Osmanlı Devleti'nin Avrupa yönünde ilerlemesinde önemli zaferlerden biri olan I. Kosova Muharebesi sonunda, Sırp asıllı bir asker tarafından şehit edilmiştir. Onun şehit edildiği Kosova Ovası'nda büyük ihtimalle 1389 yılında inşa edilen türbe bazı dönemlerde ihmale uğrasa da asla kendi kaderine terk edilmemiş, unutulmamıştır.*

*Şu an mevcut olan türbe, ilk türbeyi içerisine alacak şekilde 1846 yılında inşa edilmiş olup, aynı zamanda türbenin bakımı ve korunması için türbedar atanmıştır. Özellikle bu tarihten itibaren türbeye olan ilgi gittikçe artmıştır. Türbenin hemen yanına, sayısı her geçen gün artan ziyaretçilerin kalması için iki katlı selamlık binası inşa edilmiştir. 1906 yılına gelindiğinde ise II. Abdülhamid'in tahta geçişinin 30. senesi münasebetiyle şehülikte büyük çaplı bir tamirat ve inşa faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu iş için gerekli meblağ ise II. Abdülhamid'in şahsî hazinesinden karşılanmıştır. Yapılan inşa faaliyeti ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiş ve fotoğraflandırılmıştır. Bu durum 20. yüzyıl başlarında Kosova Priştine'deki inşa ücretleri hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağladığı gibi, türbenin ve çevresinin fiziki durumu görmemize de imkan tanımıştır.*

*Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kosova, I. Murad, Hüdâvendigâr, II. Abdülhamid, Osmanlı Mimarisi, İnşa.*

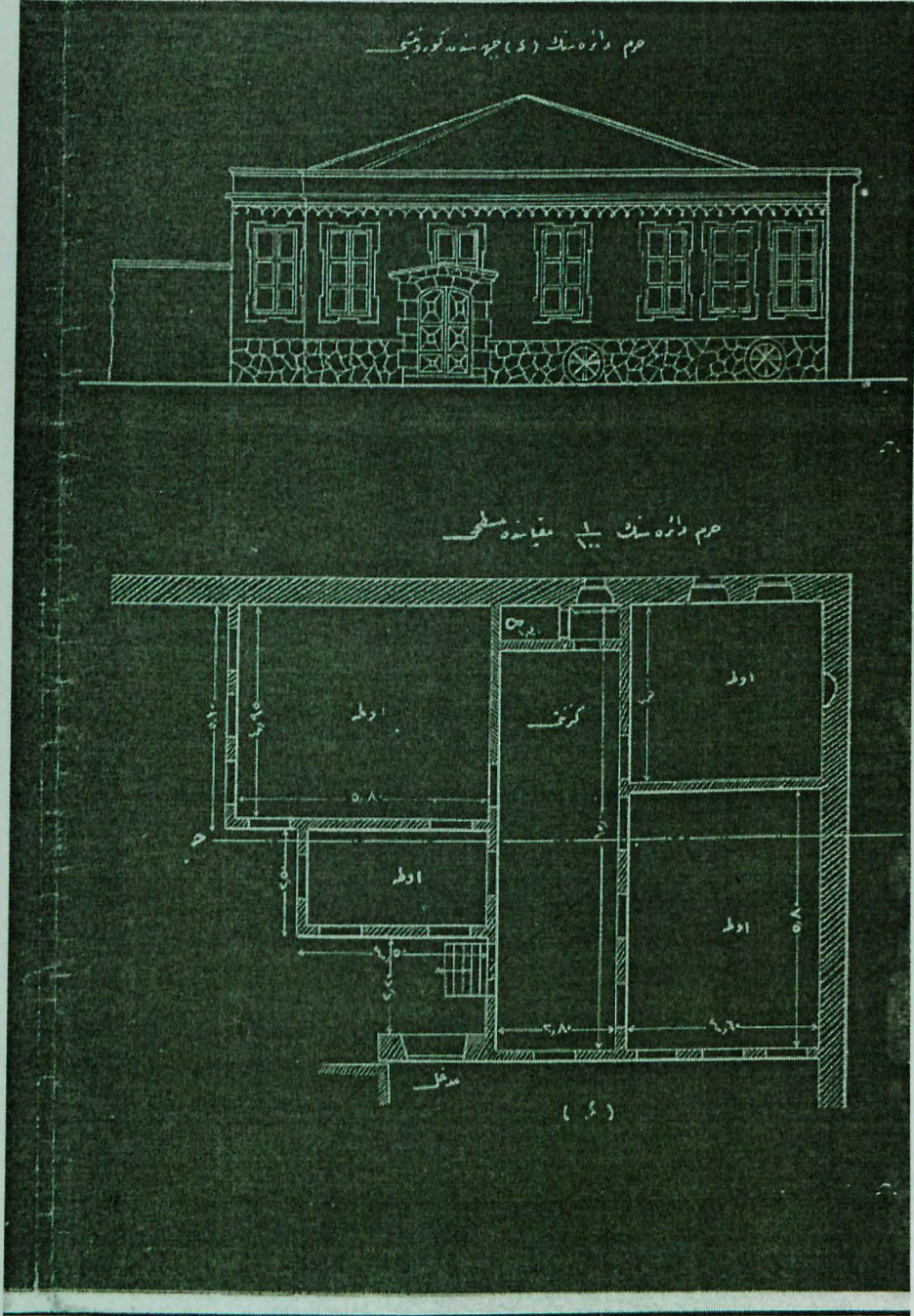


## EKLER



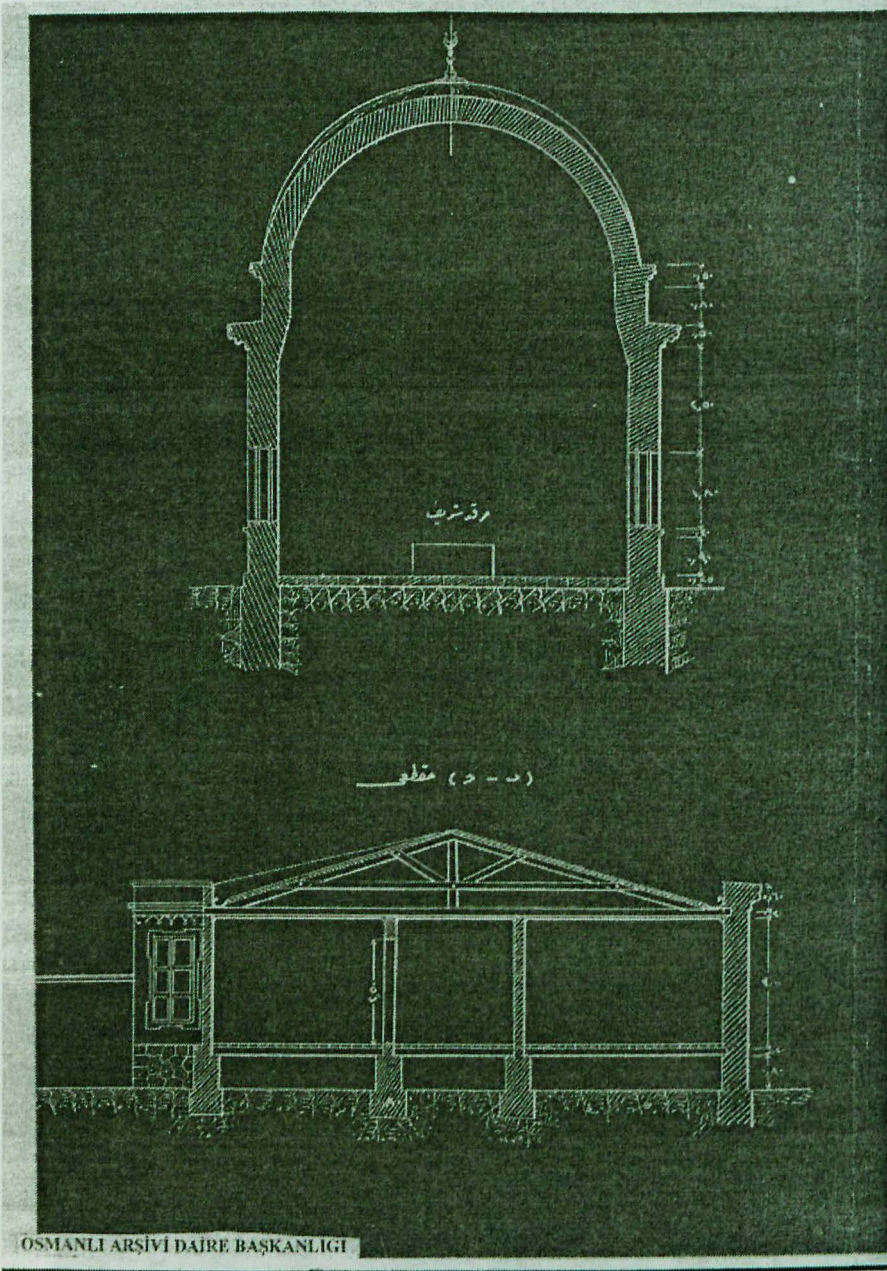
Mehmet Z. İbrahimgil ve Neval Konuk, *Kosova Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi Restorasyonu*, Ankara, s. 38.





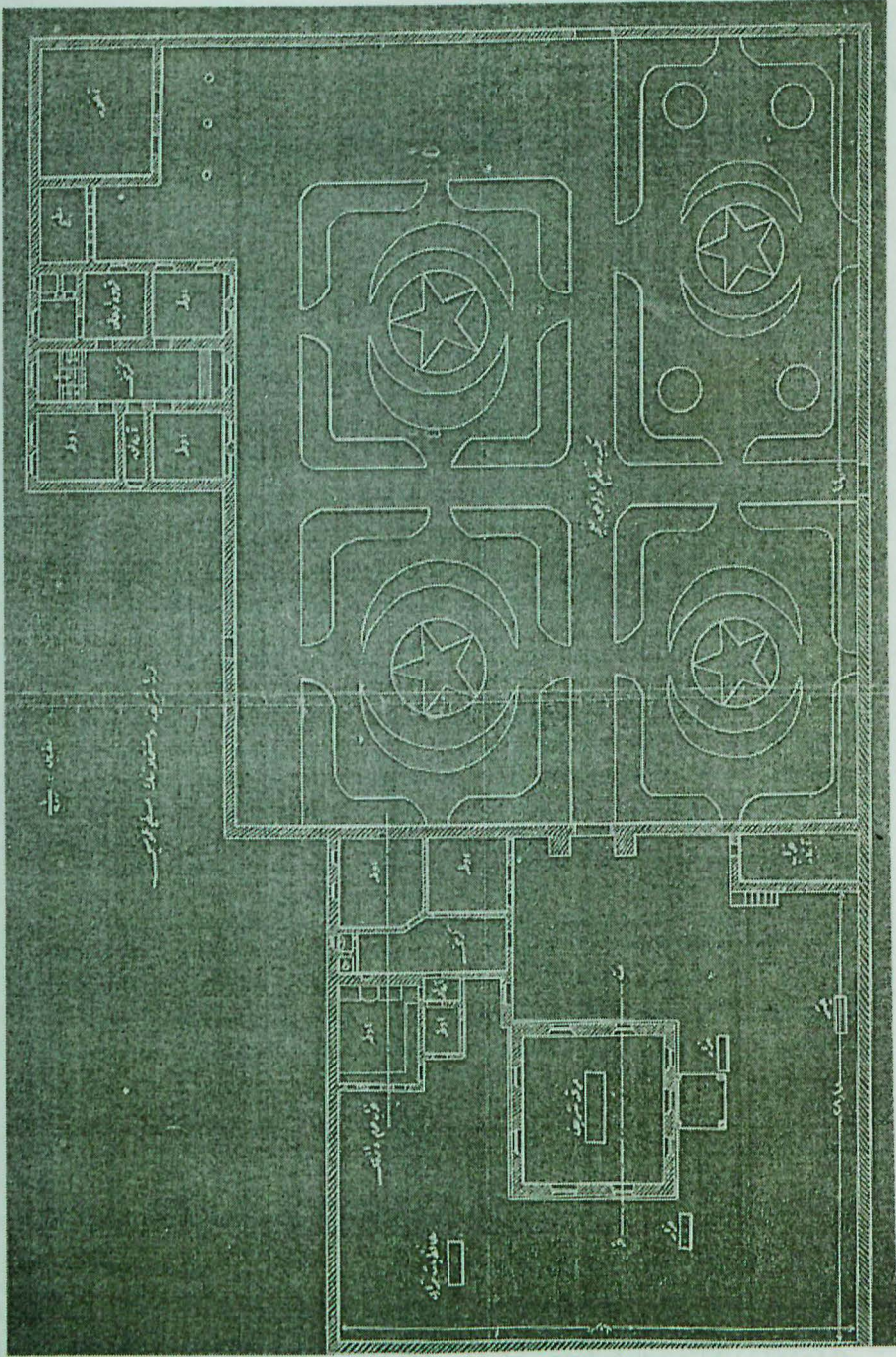
(1906 yılında yeniden yapılan Harem Dairesi'nin cepheden görüntüsü ve planı. BOA, TFR 1A, 33/3268)





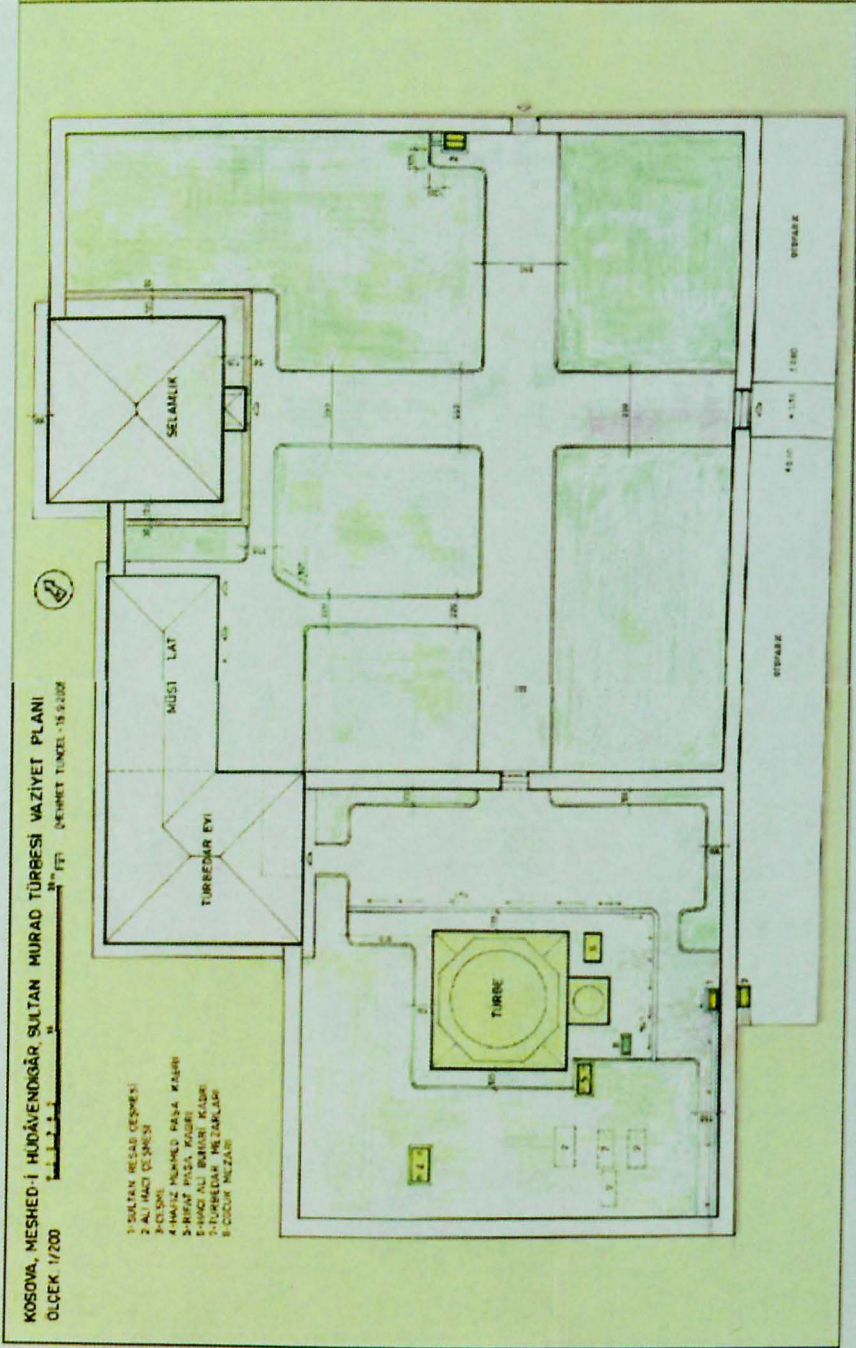
(Hüdâvendigâr Türbesi'nin ve 1906 Yılında Yeniden Yapılan Harem Dairesi'nin kesiti. BOA, TFR 1A, 33/3268)





(Meşhed-i Hüdâvendigâr'ın 1906 yılı planı. BOA, *TFR IA*, 33/3268)





(Meshed-i Hüdâvendigâr 2005 yılı vaziyet planı. Mehmet Z. İbrahimgil ve Neval Konuk, *Kosova Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi Restorasyonu*, Ankara, s. 26-27.)